

2001
ročník XLIV

Těšínsko

vlastivědný časopis

číslo 2

Obsah

1

Nigriniho mapa Těšínska

Jiří Kaláb

7

Antonín Žídek – první lékař slezskoostravských horníků

Karel Jiřík

12

Arbitráž z 28. července 1920 po osmdesáti letech

Jaroslav Valenta

26

Spor o Těšínsko a Karel Čapek

Mečislav Borák

28

Botanická bádání Zdeňka Kiliána na Těšínsku

Zdenka Prymusová

30

Mlok skvrnitý (*Salamandra salamandra*) v přírodní rezervaci „Velké doly“

Jiří Kupka

32

Co mohou prozradit lidové stavby?

Karel Bogar

33

**Muzeum Těšínska se představuje
Výstavní síň Muzea Těšínska Musaion Havířov**

Vydává Muzeum Těšínska v Českém Těšíně
Adresa redakce: Muzeum Těšínska, 737 27 Český Těšín, Hlavní tř. 13 - 15
tel. 0659/761 211, fax 0659/761 223, E-mail: muzeum @muzeumct.cz
Odpovědný redaktor: ing. Jaroslav Keller
Výkonný redaktor: doc. Rudolf Žáček, Dr.
Tajemnice redakce: Vlasta Byrtusová
Redakční rada: dr. Karel Bogar, doc. dr. Mečislav Borák, CSc., Vlasta Byrtusová,
doc. dr. Dan Gawreckí, CSc., doc. dr. Blažena Gracová, CSc., dr. Dušan Janák,
Dr., prof. dr. Zdeněk Jirásek, CSc., dr. Jaromír Kalus, dr. Jiřina Kábrtová,
ing. Jaroslav Keller, dr. Irena Korbelářová, Dr., dr. Pavel Kouřil, CSc.,
dr. Karel Müller, doc. dr. Radim Prokop, CSc., dr. Erich Šefčík,
Kateřina Švendová, Petr Tesař, Jiřina Veselská, doc. Rudolf Žáček, Dr.
Grafický návrh: Petr Tesař, Studio UPGRADE, v.o.s. Ostrava
Odevzdáno do tisku: 13. 5. 2001
Vyšlo: 20. 7. 2001
Tisk: Kartis, Fryštátská ul., 733 01 Karviná-Fryštát

Nevyžádané rukopisy, fotografie a kresby se nevracejí.

Za obsah článku zodpovídá autor.

Časopis lze zakoupit v Muzeu Těšínska v Českém Těšíně, Hlavní tř. 13
nebo v jeho pobočkách ve výstavní síni Musaion v Havířově, Dělnická 14,
v Památníku životické tragédie v Havířově-Životících, ve Výstavní síni Muzea
Těšínska v Karvině-Fryštátě, ve Výstavní síni Muzea Těšínska v Jablunkově,
ve Výstavní síni Muzea Těšínska v Orlové, v Technickém muzeu v Petřvaldě.
Rozšiřuje redakce, kde si lze také objednat (i telefonicky) předplatné nebo
jednotlivá čísla časopisu.

Vychází čtvrtletně cena jednoho výtisku 15 Kč

pro předplatitele 10 Kč

celoroční předplatné 40 Kč a poštovné

Identifikační číslo: ISSN 0139-7605

Evidenční číslo MK ČR: E 11319

Podávání novinových zásilek povoleno Oblastní poštou v Ostravě č. j.
2726/92-P/1 ze dne 30. 11. 1992

Takzvaná „Nigriniho mapa“ je první mapou knížectví těšínského vůbec. Její první vydání (verze B) je datováno do roku 1724, tedy osm let před státním mapováním, provedeným v případě Těšínska J. W. Wielandem. Není pozoruhodná pouze z tohoto důvodu, je zároveň (a to především) významným etnografickým a historickým pramenem. Přesto nebylo mapě věnováno v odborné literatuře mnoho pozornosti. Poslední článek od Józefa Szaflarského vyšel v roce 1963, většina předchozích příspěvků jsou do značné míry výtahy statí L. J. Scherschnika (1810) a V. Karger (1932).¹ Jedná se většinou o práce etnografické, což je způsobeno zejména tím, že v historické kartografii nezaujímá „Nigriniho mapa“ tak zvláštní postavení jako v etnografii.

Je paradoxní, že na „Nigriniho mapě“ není tak podstatná vlastní mapová část (i když i ta obsahuje velké množství cenných informací), ale vedlejší obsah, zejména parergon. Je důležité si uvědomit, že existují dvě (resp. tři) dosti odlišné varianty. O existenci dvou věděl již určitě Leopold Johann Scherschnik, později se na tuto skutečnost zapomnělo. Rozporu mezi popisy si všiml teprve Karel Černohorský², verze B však byla znovuobjevena až v roce 1959 Karlem Kuchařem³ a rozebrána již ve výše zmíněném Szaflarského článku. Ve skutečnosti však existuje i verze C, která však není pro etnografii příliš významná.

O autorovi mapy se dochovalo málo údajů. Jonáš Nigrini (Nigrinus, Nigrin) pocházel z Uherska, jeho zlatinizované jméno mohlo tedy znít původně zcela jinak. Několik let vyučoval na těšínské evangelické škole (snad na pozvání rektora Koglera)⁴, později Těšín opustil (musel opustit) a vrátil se zpět do Uher. Není ani známo, zda mapa vznikla z Nigriniho iniciativy, či z popudu úředníků, kteří chtěli mít mapu Těšínska dříve, než ji dokončil Wieland.

Mnoho nevíme ani o jejím osudu. První vydání (verze B) bylo z neznámých důvodů zabaveno a autor byl nucen zaplatit pokutu sto dukátů.⁵ O důvodech tohoto postupu se můžeme pouze dohadovat. Snad to bylo z důvodu zakreslení sporných zemských hranic mezi Slezskem a Uhrami ve prospěch Nigriniho vlasti – Uher (např. Wieland na své mapě vyznačil tři hranice: první podle požadavků uherských, druhou podle požadavků slezských a třetí „kompromisní“). Svou roli mohly ale

schrát i důvody náboženské (Nigrini byl evangelík) či zásah Wielandův, který si nepřál mít konkurenci. Zabaveno bylo i druhé vydání (verze A), v němž dedikace knížeti Leopoldu Josefu Karlu Lotrinskému je nahrazena textem vysvětlujícím parergon.

Titul mapy je umístěn v jejím levém dolním rohu, název ve verzi A a B podobný, nikoli však stejný. Pro nás je důležitější rukopisné vydání, které obsahuje i rok vydání (1724): „Knižectví těšínské v Horním Slezsku s přilehlými královstvími sousedními, zejména Uherskem a Polskem, také Markrabstvím moravským a dalšími. Mapa speciální podnikem, úsilím a vlastním nákladem Jonáše Nigriniho, uherským členem evangelické školy v Těšíně, upřímně načrtnuta, vyryta a zřetelně vydána roku 1724.“⁶ Název verze A je poněkud kratší: „Knižectví Těšínské v Horním Slezsku s přilehlými královstvími sousedními, zejména Uherskem a Polskem také Markrabstvím moravským a dalšími. Mapa speciální, upřímně načrtnuta Jonášem Nigrinim, uherským členem evangelické školy v Těšíně.“⁷

Titul verze B je navíc doplněn vyobrazením dvou štítonošů – zbojníky či portáši, kteří stojí na nádobách, z nichž vytéká Olše a Wisła, u titulu verze A pak roli štítonošů vykonávají dva uherští hajduci. Titul je doplněn erbem lotrinského rodu, u obou verzí jsou po obvodu umístěny znaky Jablunkova, Těšína, Fryštátu, Strumeně a Skočova.

Titul verze C je od předchozích zcela odlišný. Je umístěn při horním okraji v místě, kde je u verze A umístěn popis salaše a u verze B dedikace. Název verze C zní: „Nová a pečlivě načrtnutá mapa knížectví těšínského v horním Slezsku s zeměmi, královstvími uherským a polským, a také Moravou. Dílem a nákladem Matěje Seuttera, císařského kartografa a císařského mědiryčce ve Vídni se svolením a privilegiem vikariátu J. M. C. v částech porýnských, svěbských a francouzské Jury.“⁸ Názvy u verze C se však nepatrně od sebe různí. Kolem titulu jsou umístěny kresby pasoucích se ovcí, lánu obilí a pěti mladých mužů v kroji.

Jak již bylo řečeno, pro potřeby etnografie je nejdůležitější vedlejší obsah – zejména parergon a text nahrazující dedikaci u verze B. Přesto se budu nejdříve věnovat ostatním částem.

Pod parergem je umístěno měřítko mapy, pod kterým je text: „Hodina chůze podle řečeného

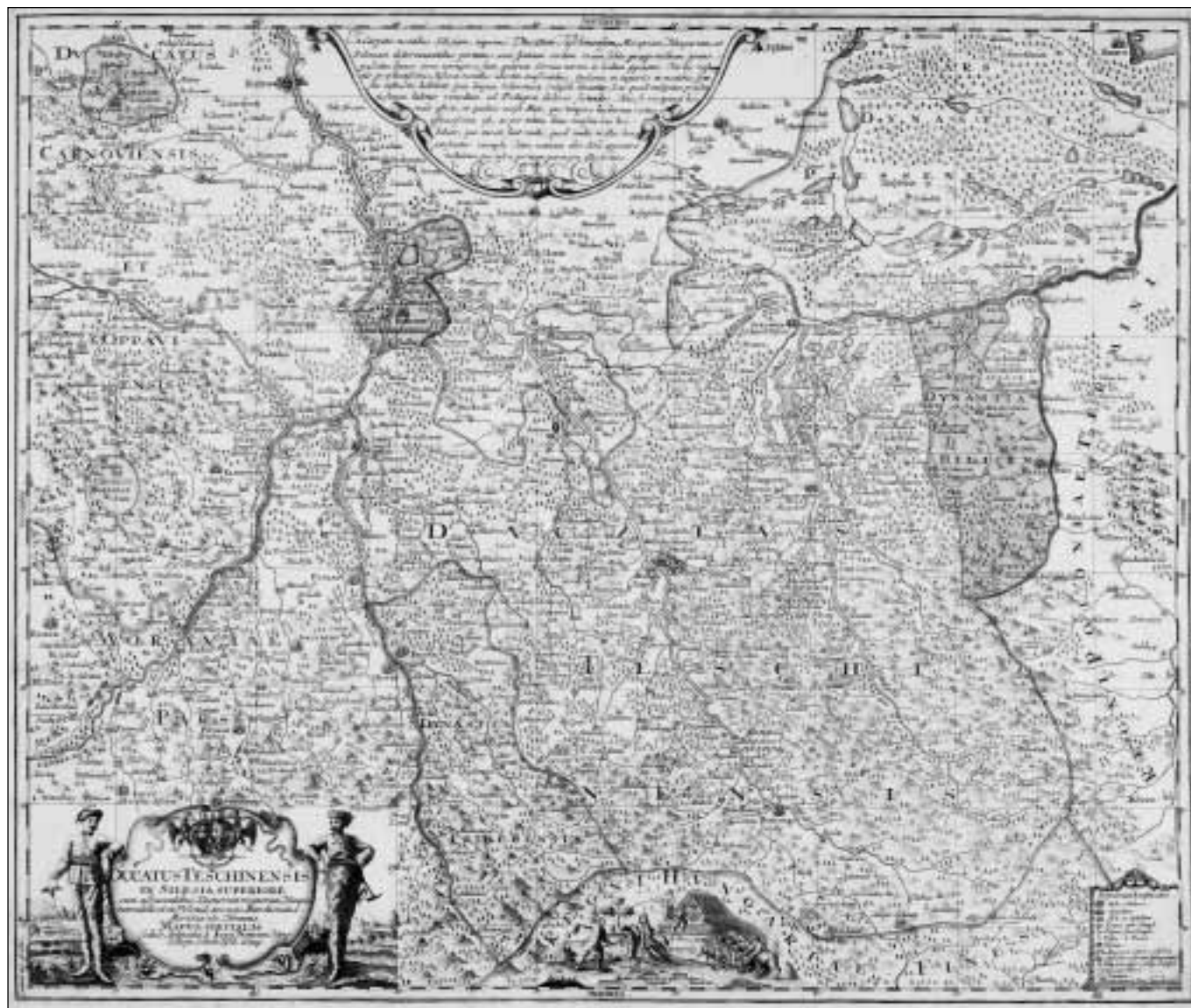
Modulu Multiaris Geographici.”⁹ Legenda je umístěna v levém dolním rohu a obsahuje tyto údaje: v českém překladu tedy známé město, venkovské město, zámek, tvrz a hrad, obec s kostelem, obec bez kostela, statek, ves, rybník, hora nad ostatní významná, pastýřská chatrč s ohradou pro dobytek zvaná salaš, papírna, železárna, vinice a statky těšínské komory.¹⁰

Nyní přistoupíme k popisu parerga, který je umístěn vpravo od titulu. Znamější varianta – verze A – představuje skupinu osob v mírně zvlněné horské krajině porostlé stromy a keři. Ve středu sedí muž v bohatém soudobém oblečení, podle textu, kterému se budu věnovat níže, pravděpodobně lázeňský host, opřený o strom. U nohou mu leží kord. Jeho oblečení se podstatně liší od prostého úboru horalů, kteří mají jednoduché kabátce bez límečků a knoflíků s úzkými rukávy. Na nohou mají úzké nohavice svázané dole řemínkem, obuti jsou do krcpů. Klobouk mají široký s nevelkým okrajem.

Zleva přichází muž v jednoduchém oděvu, držící v ruce sekyrku (toporek) typickou pro

beskydské goralý a zdravící hosta trojrohým kloboukem. Podle Szaflarského¹¹ jde o majitele salaše, hospodáře nebo staršího ovčáka – baču. Vzadu je zachycena primitivní dřevěná stavba o čtvercovém půdorysu – vlastní salaš (na rytině popsána „Salasch“)¹² – s nevysokými kolmými stěnami z vázaných kmenů, které nesou jednoduchou sedlovou střechu. Jedná se o kolibu, jak je ostatně na střeše napsáno („Koliba“), zepředu i zezadu otevřenou, příbytek goralů na salaši. Uvnitř koliby je vidět ohniště, nad nímž je zavěšen na háku kotel, patrně se syrovátkou, v níž se připravuje sýr v nádobě zvané putyra, která je umístěna v rohu. Na podezdívce koliby sedí pastýř v typickém goralském kroji, obsluhující levou rukou oheň, v pravé pak drží čerpák, vedle sebe má dva kulaté chleby a mezi nimi dlouhý úzký nůž. Druhý muž, stojící vedle koliby, hraje na typický hudební nástroj – fujaru. Ke kolibě přiléhá tzv. „koschar“ – oplocení z tenkých desek, ve kterých se shromažďovaly ovce. Pod košarem sedí pastýř, který drží za rohy dost neuměle

Nigriniho mapa sbírky Muzea Śląska Cieszyńskiego v Cieszyně

nakresleného, berana a chrání ho před štekajícím ovčáckým psem.

Parergický výjev na starší verzi B je téměř stejný, ale zrcadlově obrácený. Pouze muž - kavalír - uprostřed rytiny není opřený o strom, ale objímá ho levou rukou. Vyobrazení působí celkově naivněji než u rytiny verze A.

U verze A je pod parergickým výjevem (u verze B vpravo) umístěno měřítko, které je patrně znázorněno na speciální početní hůlce – „rováši“.

Obě parerga jsou velmi významným pramenem pro etnografický výzkum. Jedná se totiž o vůbec první vyobrazení salaše v Beskydech. Protože však tento výjev vznikl pravděpodobně jen jako pouhá „ozdoba“ mapy, je jako důvěryhodný pramen značně problematický.

U verze C parergon neznázorňuje salaš, ale je na něm umístěna veduta města Těšína (Teschchen) s jednotlivými popisky: „1 – Das Fürstl-Schloß, 2 – Spital- Kirch, 3 – Pfarr- Kirch, 4 – Teutsche Kirche, 5 – Das Rathhauß, 6 – Obertor, 7 – Lange Bruck“.

Vyobrazení salaše na parergu však není jedinou částí mapy, která se dá použít jako etnografický pramen. Další, velmi podstatnou částí je text, který je však umístěn pouze na verzi A jako náhrada za dedikaci u verze B. Jedná se o jedenáctiřádkový latinský text v tomto znění. Volný český překlad zní takto: „V karpatských horách, které tvoří hranici mezi Slezskem, Knížectvím těšínským, Moravou, Uhrami a Polskem, pase se v průběhu celého roku jistý druh neobyčejně velikých ovcí. Všechny ovce mají rohy, a tyto rohy jsou podivuhodně zakroucené do uzlu. Živí se vynikajícími bylinami, které v horách rostou ve velkém množství. Pastýři

žijí v chatách, které jsou zřízeny roztroušeně v kopcích, které se ve slovanském jazyce nazývají Salaš. Vydojené mléko se považuje za nejúčinnější prostředek na zmírnění bolesti dny. Sem přicházejí ti, kteří touto chorobou trpí a to zvláště v měsíci květnu, kdy je léčivá síla bylin nejúčinnější a přes celý tento měsíc to mléko požívají, čímž se mnozí uzdravili, jak ukázalo mnoho případů v okolí. Tuto poznámku jsme zde připojili proto, abychom objasnili níže vykreslený parergon.“¹³

Jak se z textu patrné, autor se zaměřil na obšáhlý popis salaše jako vysvětlujícího textu k parergu. Navíc parergon doplňuje zmínkou o léčivých vlastnostech žinčice. Teprve díky tomuto objasnění se dá usuzovat, že muž uprostřed rytiny je lázeňský host. Nemocní chodili popíjet léčivý nápoj na salaše, jednalo se však pravděpodobně ještě o řídký jev. První zmínku o lázních na Těšínsku máme až z roku 1796¹⁴ z Ustroně, později z Bystré, Javoří a mimo Těšínsko například z Rožnova.

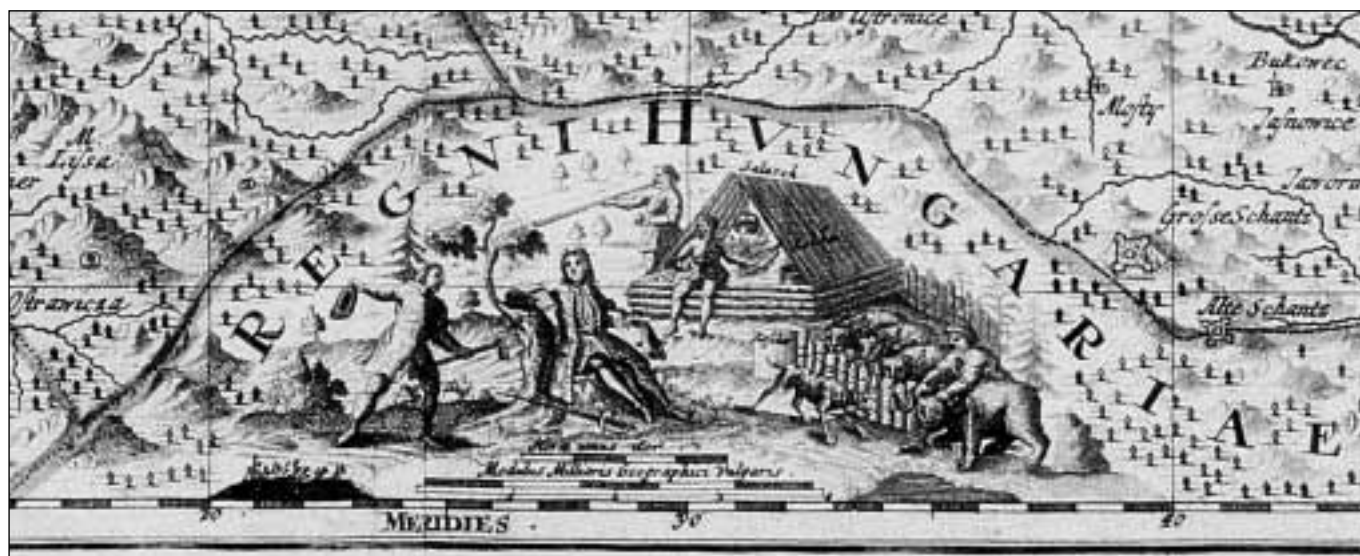
Dedikace je tvořena dvěma částmi. Na okrajích jsou umístěny dva nápisy, z nichž každý obsahuje chronogram s datem vydání mapy (1724), mezi nimi je umístěný erb lotrinského rodu, ve druhé části je mapa věnována knížeti Leopoldu Josefu Karlovi Lotrinskému: „Konej Bože! Slavně ať trvá žezlo lotrinského rodu a pokračuje jeho sláva v řadě!“¹⁵

„A jak se zalíbí nejvyšším a ať palma koruny bude čtena potomkům po všechny věky.“¹⁶

„Nejjasnějšímu knížeti a pánu Leopoldu Josefu Karlovi z Boží milosti vévodovi Lotrinskému, v Bari, Montferatskému a Těšínskému, králi Jeruzalémskému, vévodovi Kalábrijskému a Gueldria, markraběti Pontijskému

Detail parergického výjevu

Detail parerga verze A

a Moussonskému a Nomeny, hraběti provincie Valdemontis, Blankenberg, Zutphie, Sarverd, Salm, Falkenstein a Charleville etc., jeho královské výsosti knížeti a pánu svému nejaskavějšímu tuto mapu jemu, jak přísluší v podřízené úctě, věnuje nejponíženější autor.¹⁷

Hlavním obsahem „Nigriniho mapy“ je kartografické zobrazení Těšínska. Rozměry mapy jsou u obou verzí nepatrně odlišné: verze A má rozměr 580 x 485 mm, verze B 580 x 475 mm, verze C 580 x 500 mm. Na rámu jsou vyznačeny poledníkové a rovnoběžkové dílky po 1' o délce přibližně 6,8 mm, resp. 11,5 mm. Přesné vymezení mapy je 39°44' až 40°6' západně od Ferro a 49°22' až 50°3' severní šířky.¹⁸ Přes mapovou část jsou vedeny každých 5 šířkových minut rovnoběžky a každých 10 délkových minut poledníky. Není bez zajímavosti, že taková souřadnicová síť chybí na verzi C.

Podle umístění sídel můžeme rekonstruovat vznik mapy. Velká města (Těšín, Frýdek, Jablunkov, Bílsko, Bohumín) jsou totiž umístěna velmi přesně na souřadnicové síti (většinou s odchylkou 2-3 km), zatímco menší sídla jsou vychýlena o 8 i více kilometrů. Autor tedy zakreslil do sítě hlavní body a dále se již souřadnicemi neřídil.

Měřítko mapy je asi 1 : 153 000 podle vzdálenosti mezi místy a 1 : 160 000 podle souřadnic. I u Nigriniho se tedy objevuje typický rys tehdejší kartografie: souřadnicová síť má asi o 5% větší měřítko. Poněkud kuriózní je definování vzdálenosti pomocí hodiny chůze.

Mapová část neobsahuje jen území samotného knížectví těšínského a Frýdecko, Bohumínsko a Bílsko. Zobrazené Těšínsko je výrazně posunuto ze středu mapy k pravému dolnímu okraji. Na severozápadě se nachází knížectví opavské a krnovské, na severovýchodě knížectví pštinské, obě patřící ke Slezsku. Poněkud méně mapa zasahuje na východ do

Polska a zcela nepatrně do Uher při dolním okraji. Konečně na jihozápadě zobrazuje hluboko do vnitrozemí (až po Nový Jičín) Moravy. Na západě mapa sahá až po Opavu, na severu sleduje tok Odry po Ratiboř a dále až k Bieruňi, na východě kopíruje horní tok Soly až k Żywieci. Místopis v okolních územích je značně povrchnější než na Těšínsku.

Horstvo je na mapě znázorněno tehdy obvyklou „kopečkovou metodou“ se stínováním při osvětlení z jihu nebo jihozápadu. Je nutno zdůraznit, že zakreslení hor je mnohem lépe provedeno na starší verzi B. Některé hory jsou zvýrazněny svou velikostí (Velká Čantoryje, Skrzyczne, Barania, Ropice).¹⁹ Na verzi A je sice terén bohatší, ale velmi nepřesný. Rytce pravděpodobně usoudil, že Nigriniho terén je monotónní a pokusil se ho vylepšit i neexistujícími útvary. Autor na mapě zaznamenal také některá oronyma: M. Lyssa (Lysá hora), M. Prasiwka, M. Godula, M. Ropicza (Ropice), M. Schindelnj (Šindelní), M. Jaworowy (Javorový), M. Ostry (Ostrý), M. Wruzna (Wróżna), M. Klein Czantorj (Malá Čantoryje), M. Gros Czantorj (Velká Čantoryje), M. Stozek (Stožek), M. Beskid (Karlołówka), M. Tenkow (Cieńków nad Malinką), M. Baranj (Barania) a M. Sczirk (Skrzyczne).

Říční síť je na mapě zachycena velmi hustě, obzvláště v bezprostředním okolí Těšína a v horách, pojmenováno je však jen několik největších toků. Na území Těšínska je to Ostrawicza Fl. (Ostravice), Odera Fl. (Odra), Olza Fl. (Olše), Vistula Fl. (Visla) a Brenica Fl. (Brennica), mimo Těšínsko pak Oppavicza Fl. (Opava), Sola Fl. (Sola) a Kyssuca Fl. („Kysuca“ – zde se jedná o evidentní omyl, zaznačená řeka je Oščadnica). Z vodních ploch je na mapě znázorněno velké množství rybníků zejména v tzv. Žabím kraji, při ústí Olše do Odry a v údolí Wisły.

Lesy jsou na mapě zaznačeny pomocí zvláštních značek stromů. Při srovnání s dnešním

stavem však nenajdeme v rozsahu lesních porostů velké odchylky.

Na mapě je zaznačeno asi 520 sídel, z toho na Těšínsku 250.²⁰ Sídla jsou rozdělena do několika kategorií.²¹ Přesnost jejich umístění je velmi proměnlivá, největší města jako Těšín, Frýdek, Jablunkov, Bílsko, Bohumín jsou umístěna s odchylkou 2 – 3 km, zatímco u menších sídel činí tato nepřesnost až 8 kilometrů. Dále jsou na mapě zaznačeny papírny (v okolí Frýdku a Frýdlantu), huť železa (Morávka, Staré Hamry), mlýny, sklárny, vinice atd.

Pro etnografy je však na mapové části nejdůležitější zaznačení umístění salašů. Salaš je na verzi B (tedy nejstarší) znázorněn čtvercem, v jehož levé horní čtvrtině je umístěn menší čtverec, zatímco u verzí A a C (časově mladších) je znázorněn kroužkem, který je obklopen vlnitým oválem či obdélníkem. Vzhledem k tomu, že Wieland použil na své mapě stejné značky jako Nigrini ve své starší verzi, lze předpokládat, že se Wieland nechal inspirovat verzí B, zatímco podrobnější verzi A pravděpodobně neznal. Ta vznikla zřejmě až po vydání Wielandovy mapy, tedy po roce 1732. V literatuře zabývající se Nigriniho mapou však zatím panují nejasnosti týkající se i počtu zakreslených salašů. Na verzi A je to 48 salašů a na verzi C dokonce 49. O bohatosti „Nigriniho mapy“ svědčí i fakt, že na Wielandově mapě je zaznačeno pouze 16 salašů, přitom je evidentní, že plně využil práce svého předchůdce..

Po zakreslení vyznačených salašů vyplynulo, že lze vymezit dvě poměrně ucelené oblasti. Západní je menší a nalézá se mezi Ostravicí a Olší, z jihu je ohraničena uherskou hranicí. Východní oblast je ohraničena Olší, uherskou a polskou hranicí. Obě oblasti odděluje poměrně široké údolí řeky Olše a na severu jsou ohraničeny posledními výběžky Slezských a Moravskoslezských Beskyd.

Na základě komparace s prameny lze lokalizovat mnohé salaše. Většina salašů na Nigriniho mapě je zaznamenána také v písemných pramenech, naopak poměrně velké množství z nich na mapě chybí.²² Nigriniho nedostatek (poměrně malý počet značek v salašnických oblastech) se tak dá vysvětlit tím, že autor na mapě zaznačil jeden symbol i v místech, kde se nacházelo více salašů.

Při své práci jsem se snažil pracovat se všemi známými exempláři „Nigriniho mapy“ verze A a B, které jsou velmi vzácné. Komplikovanost práce byla zapříčiněna zejména nepřesnými údaji o umístění exemplářů, ale také značným stářím posledních zmínek. Při hledání těchto již známých exemplářů jsem však narazil na několik dosud neznámých. Proto ani tento seznam nelze považovat za úplný. Verze A existuje ve dvou exemplářích,²³ verze B také ve dvou,²⁴ verze C pak minimálně v šesti.²⁵

Velice zajímavé je také srovnání předmětů, znázorněných na parergické rytině a předmětů, zastoupených v muzeích regionu (Wisła, Cieszyn, Český Těšín, Frýdek-Místek, Rožnov pod Radhoštěm). Zjistíme, že většina předmětů je shodná (kumhár, kotel, putyra, čerpák, hudební nástroje – trombita, fujara, pastýřský roh). Je zajímavé, že na rytině není předmět, který je v muzeích zastoupen nejčastěji - oboňa. Je to snad způsobeno tím, že oboňa nepatřila k „životu na salaši“, ale sloužila k transportu surovin. Naopak je zcela pochopitelné, že v muzeích není zastoupena koliba, košor a jiné rozměrné předměty.

Na závěr však můžeme konstatovat, že rytina „Nigriniho mapě“ nám podává vcelku komplexní informace o životě na salaši a je pro nás věrohodným pramenem.

Ve své práci jsem se snažil zjistit věrohodnost „Nigriniho mapy“ na základě hmotných pramenů, shromážděných v muzeích na Těšínsku. Nejen rytina v dolní části, ale i umístění salašů v mapové části, odpovídá skutečnosti.

Detail parerga verze B

„Nigriniho mapa“ dokazuje, že předměty uchované v muzeích nejsou novinkami doby, ve které byly používány (tedy v 19. a 20. století), ale byly známé mnohem dříve. Podařilo se mi rozřešit i dosavadní rozpory, plynoucí z existence dvou, resp. tří, verzí a také nalézt nové exempláře. Řada otázek, mezi nimi i zcela nových, však stále čeká na odpověď, mnohé se jí však pravděpodobně nikdy nedočkají. Připomeňme si některé z nich: Odkud pocházel Jonáš Nigrini, jaký byl jeho osud po odchodu z Těšínska a jaké bylo jeho pravé jméno? Co vedlo autora k pozornosti věnované salašim, a proč vlastně mapa vznikla? Z jakého důvodu byly verze

A a B zabaveny a zničeny? Kde se ocitl výtisk verze B, který vlastnil kolem roku 1810 Scherschnik ve svém muzeu? Existuje ještě výtisk verze A, který se ještě ve 30. letech 20. století nacházel v Městském muzeu v Cieszyně, Státním archivu v Karvině či Zemském archivu v Opavě? Jednalo se vůbec o jeden exemplář? Nachází se ještě výtisk verze B ve Státním archivu ve Vídni?

Tyto, a ještě mnoho nejasností, čekají ať české, či polské badatele. „Nigriniho mapa“ však zůstane významným pramenem nejen pro etnografii Horního Slezska, ale i Moravy, severního Slovenska a vůbec celé oblasti Karpat.

Poznámky

- Szaflarski, J.: Pierwsza mapa Śląska Cieszyńskiego z początków XVIII w. Zanie Śląskie, 1963, 3, s. 365-380; Scherschnik, L.J.: Nachrichten von Schriftstellern und Künstlern aus Teschner Fürstenthum. Teschen 1810, s. 123-124; Karger, V.: Die älteste bildliche Darstellung eine Beskidenalmwirtschaft. Karpathenland, 1932, s. 30-33; Karger, W.: Najstarsza rycina szałaszu beskidzkiego. Zanie Śląskie, 1932, 4, s. 199-203.
- Černohorský, K.: Vyobrazení těšínských horalů na mapě knížectví Těšínského z r. 1724. VPOS, 1932, 23, s. 1-2.
- Dvořáčková, A. – Kuchař, K.: Mapová sbírka B. P. Molla v Universitní knihovně v Brně, s. 239.
- Peter, A.: Geschichte der Stadt Teschen, s. 180.
- Scherschnik, L. J.: Nachrichten.... s. 123 uvádí: „...Charte...so wie der Nachstich..., auf höchsten Befehl, aus mir noch immer unbekanntem Ursachen, unterdrückt und der Verfasser mit einer Goldbusse von 100 Dukaten belegen worden.“
- „DVCATVS IN SILESIA SUPERIORE TESCHINENSIS cum adjacentibus Regnorum vicinorum Hungariae videlicet et Poloniae, nec non Marchionatus Moraviae etc. Terminis. MAPPA SPECIALIS conatu, opera et sumtibus Jonae Nigrini Hung. Collegae Scholae Tesch. Ev sedulo delineata sculpta et excusa candideque publicata A. C. 1724“.
- „DUCATUS TESCHINENSIS IN SILESIA SUPERIORE cum adiacentibus Regnorum vicinorum Hungariae videlicet et Poloniae, nec non Marchionatus Moraviae etc. Terminis. MAPPA SAPECIALIS sedulo, delineata á Iona Nigrino Hung. Collegae Scholae Tesch. Evang“.
- „Nova et accurata Geographica delinatio DUCATUS TESCHINENSIS IN SILESIA SUPERIORE cum finitimorum Hungariae et Poloniae Regnorum, ut et Moraviae limitibus aeri incisa. Opera et sumptibus MATTHAEI SEUTTERI Georg. Caesarei et Chalcogr. Aug. Vind. Cum Gratia et Privile S. R. I. Vicariatus in partib. Rheni Sveviae et Juris Franconici“.
- „Horae unius der Modulus Multiaris Geographici vulgaris.“
- Urbs celebris, Oppidum, Arx et Castellum, Pagus cum Templo, Pagus sine Templo, Villa, Vicus, Piscina, Mons prae ceteris celebris, Opitiones casa cum septo pecuar vulgo Salasch, Fabrica papyri, Officina Ferri, Vinetum a Bona Camerarae Duc. Teschinensis.
- Szaflarski, J.: Pierwsza mapa..., s. 370.
- Dnes se termín salaš používá k označení celého hospodářského celku, koliba (dřevěná stavba) je pouze jednou se součástí salaše.
- „In Carpatis montibus Silesiam, imprimis Ducatus Teschinensem, Moraviam, Hungariam et Poloniam disterminantibus pertatius anni spatium certum ovium solito praegrandium genus pascitur. Omnes oves cornigerae est, guarum Cornua mirum in nodum gyranur. Herbis voscuntur praestutissimis, hiscem montibus ubertim enascentibus. Opitiones in tugurus in montibus sparsim exstructis habitant, quae lingua Sclavonica Salasch dicuntur. Lac quod mulgetur praesentissimum habetur remedium ad Padagrae dolores sistendes. Huc rucipiunt hoc malo affecti, et guidem mense Majo, quo tempore herbarum virtus afficissima est, ac per totum hunc mensem Lac hoc tribunt, quo curati sunt multi, quod multa in illis locis aitestantur exempla. Hanc apponere vuluimus, quo infra parergon illustermus.“
- Podzorski, A.: Historia, podstawy i formy gospodarki salašniczej w Bezkidzie Śląskim, ze szczególniejszym owzglądniem Wisły, s. 22
- „FaC DeVs! AssIDVe Constent LotharIngICa sCerpta ContInVata ILLIs gLorLa sIt serle!“
- „Et pLaCeat SvperIs PrInCeps aC paLMa Coronae LegetVr stIrpI seCVIa perpetVa.“
- „Serrenissimo Principi ac Domino Domino Leopoldo Iosepho Carolo Dei Gratia Dvci Lotharingia Barri Montisferati et Teschen Regi Hierosolymae Dvci Calabriae et Gveldriae Marchioni Pontis a Mouson et Nomeny Comiti Provinciae Valdemontis Blankenbergae Zutphiae Sarverdae Salm et Falkenstein absolvo Principi archiae et Charleville etc. Svae Regiae Celsitudini Principi ac Domino Svo Clementissimo Mappam Hanc eo, quo decet submissi animi cultu dedicat auctor humillimus.“
- Jedná se však pouze o přesné vytyčení podle souřadnic vyznačených Nigrinim. Ten však posunul celou mapu o 5' na jih, což se dá vysvětlit jen omylem při kresbě mapy (jedná se o vcelku nepatrný posun). Avšak Nigrini přesunul i průběh poledníků o celé 3°50' na západ od Ferro. Tento omyl se však dá vysvětlit již jen zastaralými Nigriniho znalostmi v kartografii, protože tímto umístil nultý poledník nikoli na ostrov Ferro, ale k Zelenému mysu, který se ale k tomuto účelu používal už v 16. století.
- Mons prae ceteris celebris.
- Szaflarski, J.: Pierwsza mapa..., s. 376.
- Rozdělení je uvedeno v části věnované legendě.
- Jedná se zejména o ZAO, fond Knížecí komora Těšín; ZAO, fond Sběrka map a plánů a MBW, fond MW.H, Szałasznictwo.
- Muzeum Śląska Cieszyńskiego w Cieszynie, sign. MC/K/909; ZAO, fond Sběrka map a plánů, sign. 30 (tato mapa je však neznámá a existuje pouze černobílá fotokopie v ZAO, Sběrka fotokopii a kopií, sign. VI-23).
- Moravská zemská knihovna Brno, Univerzitní knihovna, Kat. AA (Atlas austriacus), vol. XIII, T. XXIII, 150. Soukromá sbírka v Praze, černobílá kopie v ZAO, fond fotografií IV-39. Podle Černohorského a Kuchaře se nacházel jeden exemplář v Staatsarchiv Wien, Heeresarchiv, v současné době je však neznámý.
- ZMO, historické pracoviště, fond Ch (mapy, atlasy, plány), inv. č. Ch 1022, ZAO, fond Sběrka map a plánů, sign. 96.

Antonín Židek – první lékař slezskoostravských horníků

Karel Jiřík

Zdravotní péče o obyvatelstvo u nás byla až do tereziánských reforem na velmi nízké úrovni a probíhala naprosto živelně. Léčebnou péči provozovali buď profesionálně ranhojiči, lazebníci, barvíři, od 15. století ve velkých městech též lékaři, nebo jako lidoví léčitelé bylinkáři, mastičkáři, potulní chirurgové aj. Funkci nemocnic zastávaly až do poloviny 19. století špitály, jejichž zakladateli byli bohatí feudálové, měšťané královských měst, církev a města. Ve špitále nacházeli útulek převážně jen práce neschopní chudí, přestárlí nebo nemocní lidé, o které neměl kdo pečovat a kteří potřebovali ošetření. Po celou dobu existence měl špitál charakter ústavu sociálního a charitativního.¹

Povinnost ranhojičů

Hlavní léčebnou péči také na Ostravsku a Těšínsku prováděli ranhojiči. Museli být řádně vyučeni a prokázat se výučním listem, aby dostali od panství nebo města povolení k provozování živnosti. V souvislosti se zvýšenou péčí státu o zdravotnictví museli se ranhojiči po vydání Generálního zdravotnického řádu z roku 1752 podrobit také teoretické a praktické zkoušce na některé lékařské fakultě. Tam se museli prokázat nejen výučním listem, ale i vysvědčením o praxi u některého chirurga, lékaře nebo ranhojiče (ranlékaře). Od roku 1785 museli absolvovat ještě studium porodnictví na lékařské fakultě nebo lyceu. Bez zkoušky z porodnictví nesměli být přijati na žádném panství nebo městě za ranhojiče.²

Ranhojičská živnost (oficína) se řídila stejnými zásadami jako ostatní živnosti. Spolu s lazebníky museli být od 18. století organizováni v krajském grémium, které dbalo na to, aby v kraji neprovozoval ranhojičskou živnost někdo nepovolovaný. Podobně jako u lazebníků se učni přijímali na čtyři roky. Každý mistr, který byl přijat do grémia, musel zaplatit inkorporační poplatek 12 zl. a roční poplatek 36 kr. Vdova po ranhojiči musela nejdéle do půl roku zaměstnat zkoušeného provizoria nebo se za něho provdat, jinak ztratila právo na svou živnost.³

Postavení, rozsah povinností venkovských a městských ranhojičů poprvé podrobně rozvádí moravské guberniální nařízení z 29. 11.

Antonín Židek (1801-1867)
ranhojič
reprofoto: Hana Kunzová

1808.⁴ Podle něho byli ranhojiči podřízeni příslušnému majiteli panství nebo městskému magistrátu. Žádný ranhojič nesměl vykonávat své řemeslo, pokud se neprokázal diplomem zkoušeného ranhojiče a porodníka. Své povolání musel vykonávat se vši pílí a poctivostí za obvyklou průměrnou odměnu. Musel věnovat obzvláštní pozornost všemu, co mělo vztah k všeobecnému zdravotnímu stavu lidí a zvířat ve svém obvodu. Vznik epidemie mezi lidmi nebo zvířaty musel ihned hlásit místní vrchnosti nebo přímo krajskému úřadu už v případě onemocnění 4 až 8 osob nebo zvířat v jedné obci. Krajského lékaře musel také upozornit, nebyla-li v jeho obvodě kvalifikovaná porodní bába. Měl být ve svých výkonech přesný, vůči každému, kdo potřeboval jeho pomoc, ochotný. Čtením dobrých knih měl rozšiřovat své vzdělání, své nemocné měl navštěvovat sám, nesměli jej zastupovat tovaryši nebo učni. Měl též dbát o vyšší vzdělání tovaryšů a učňů, vychovávat v nich lásku k četbě a půjčovat jim knihy ze své knihovny.

Každý ranhojič měl mít k dispozici nezbytné nástroje, které musely být čisté a použitelné. Byla-li v jeho bydlišti lékárna, nesměl vydávat léky. Jestliže však nebyla v okruhu jedné hodiny pěší chůze žádná lékárna, mohl mít ranhojič domácí lékárnu a sám vydávat

Ranhojič Židek potvrzuje 17. 9. 1832, že převzal od magistrátu města Mor. Ostravy 2 zl. 48 kr. za 4,5 denní zastupování městského ranhojiče Fr. Streibela

nemocným léky. Bylo mu dovoleno sbírat po okolí léčivé byliny (květy, listy, plody a kořínky). Nesměl léčit a ošetřovat pacienty s vnitřním onemocněním v případě, že byl v místě lékař. K jeho povinnostem patřilo také ohledávání mrtvol. V těžkých případech vnitřního onemocnění a při důležitých chirurgických zákrocích si měl přizvat lékaře a provádět operaci za jeho přítomnosti. Přísně se mu zakazovalo uměle přerušovat těhotenství. V případě vážnějších nebo dokonce smrtelných zranění musel o tom podat zprávu své vrchnosti. Na vyzvání vrchnosti, krajského lékaře nebo městského fyzika musel provést soudní pitvu a o jejím výsledku podat spolu s lékařem zprávu.

Neodborné léčení všeho druhu, nedovolený prodej léků a vůbec všechny přestupky zdravotních předpisů, o kterých se dozvěděl, měl oznámit krajskému lékaři. Obzvláště měl podporovat očkování proti neštovicím a dalším epidemickým nemocem.

Až do počátku 19. století zajišťovali léčebnou praxi na Ostravsku na jednotlivých panstvích a městech pouze ranhojiči (někde ještě lazebníci), jen v sídlech krajských úřadů v Opavě, Těšíně a Hranicích lékaři, později též v některých dalších městech.

Vrchnostenským ranhojičem na slezskoostravském panství

Pokud je nám známo, rozsáhlé slezskoostravské panství bylo zřejmě až do počátku 19. století bez svého vrchnostenského ranhojiče. Víme, že za pacienty sem docházel nebo zajížděl na vlastním koni v roce 1794 ranhojič J. Fröhlich z Bohumína. Za léčení průjmu tehdy účtoval 10 kr., za puštění žilou 6 kr., za cestu do Vrbsice 30 kr., do Heřmanic na vlastním koni 1 zl., za lot (17,50 g) čaje 3 kr., za prášky po 3 zl.⁵ Zřejmě měl též odborný dohled nad místním špitálem zdejšího panství.

Majitelem zdejšího panství byl v letech 1784-1834 František Josef hrabě Wilczek, který tu začal v roce 1787 s těžbou uhlí ve vlastní režii. Díky zvýšenému zájmu o tuto cennou surovinu v dalších desetiletích přicházely do nově otevřených jam pracovní síly také ze širokého okolí. Majitel panství musel pro ně zajistit stálou zdravotní péči, poněvadž při primitivním dobývání uhlí docházelo často k vážným zraněním. Už nestačilo spoléhat se na ranhojiče z Moravské Ostravy nebo Bohumína.

Prvním známým ranhojičem tohoto panství je Antonín Židek (německy se psal Schiedek), který tu nastoupil v roce 1826. Pro své odborné znalosti a obětavost se stal velmi oblíbeným a vyhledávaným lékařem v širokém okolí. Stal se vlastně prvním lékařem slezskoostravských horníků.⁶

Narodil se v Háji u Opavy 18. ledna 1801 v rodině českého domkáře Josefa Židka, který provozoval řeznickou živnost. U kterého ranhojiče se vyučil a praktikoval, bohužel nevíme. Když v roce 1822 nastoupil ke studiu na medicínsko-chirurgické lyceum v Olomouci, vykázal se vysvědčením ze 4. třídy asi německé základní školy (Grammatikalklasse) v Opavě. Třiletá studia dvou ročníků (semestrů) ukončil s dobrým výsledkem (mit guten Erfolg) 26. července 1825, kdy obdržel diplom ranhojiče a porodníka.⁷

Okamžitě po studiu byl přijat do krajského grémia ranhojičů chirurgů a lazebníků v Těšíně, které vedlo též evidenci jejich učňů a tovaryšů. Následujícího roku se stal vrchnostenským ranhojičem slezskoostravského panství, kdy zřejmě byl též smluvním lékařem tamní bratrské pokladny, která byla nositelkou invalidního, starobního a nemocenského pojištění už asi od roku 1802.⁸ U krajského úřadu v Těšíně vykonával i funkci kriminálního ranhojiče pro celý Těšínský kraj. V roce 1831 byl přijat do služeb majitelů šenovského panství.

V říjnu 1831 propukla také v Přívoze a Moravské Ostravě epidemie cholery, která postihla

přes 250 osob, z nichž několik desítek jich na následky této epidemie zemřelo. Tehdy se do srdcí měšťanů a přívozských poddaných nesmazatelně zapsal Židek, který vydatně vypomáhal přetíženému městskému ranhojiči Fr. Streiblovi. Víme, že Žídkovi vyplatila městská pokladna 10 zl. rýnských 48 kr. za zastupování nemocného Streibla po dobu 4,5 dne.⁹

Židek se tehdy podílel také na preventivních opatřeních proti šíření cholery epidemie z Pruska, kdy rakousko-pruskou státní hranici podél pravého toku řeky Odry od ústí řeky Opavy v Třebovicích do ústí řeky Ostravice v Hrušově (délka asi 3 km) střezil od 20. srpna až do 24. října 1831 3. prapor pěšího pluku Emila z Hessen-Darmstadtu. Magistrát města Moravské Ostravy musel pro tento sanitní kordon urychleně vybudovat v tomto úseku 5 dřevěných strážnic (čardáků) a 22 přízemních dřevěných obytných domů pro důstojníky (každý pro 3 osoby) a mužstvo (pro 11 osob). Součástí těchto zařízení byl filiální vojenský špitál, kde se léčili onemocnělí vojáci zdejšího vojenského kordonu (v obvodu města Mor. Ostravy onemocnělo 6 vojáků, z toho 2 zemřeli). Po jeho zrušení se tu léčili příslušníci pohraniční a zemské stráže. Hlavní vojenský špitál byl v Těšíně. Zdravotní službu v tomto filiálním vojenském špitále vykonával Židek i po zrušení vojenského kordonu asi až do roku 1840.¹⁰

Měšťanem v Moravské Ostravě

Židek původně bydlel se svou rodinou v nevhodném bytě na Zámostí (do roku 1849 samostatná obec, pak místní část Slezské Ostravy), odkud se v roce 1831 odstěhoval do Moravské Ostravy, kde si zakoupil v roce 1842 na vítkovickém předměstí měšťanský dům č. 60 (pozdější čp. 188).¹¹ Měl v něm svou ordinaci, kterou vyhledávali také pacienti z Moravské Ostravy a okolních obcí, do kterých také za pacienty docházel, aniž zanedbával své povinnosti vrchnostenského ranhojiče na panství slezskoostravském a šenovském a krajského kriminálního ranhojiče. Dokonce se v jednom dopise přiznal, že působil od roku 1833 jako smluvní lékař bratrské pokladny ve Vítkovicích.¹²

Nebyl to ojedinělý případ, kdy ranhojič měl tak rozsáhlý územní obvod své léčebné činnosti. Například městský ranhojič v Moravské Ostravě Fr. Streibel, který zajišťoval veřejně zdravotní péči v Moravské Ostravě a jejích tří poddanských vsí, dojížděl zřejmě do řady sousedních moravských a slezských obcí. Z dochované zprávy z roku 1823 léčil také na velkokunčickém a vratimovském panství, zejména osoby

nakažené pohlavními chorobami. Jako městský ranhojič působil v Moravské Ostravě sám, až v roce 1840 byl přijat další městský ranhojič J. Krečmer z Libavé.¹³ Rozsah jeho prací byl časově tak náročný, že magistrát Moravské Ostravy neměl žádných námitek, aby mu tu vypomáhal od roku 1831 nově usazený ranhojič Židek.¹⁴

Dr. med. Fr. Wlczek spatřoval v Žídkovi konkurenta

Rozsáhlá léčebná činnost oblíbeného Žídka mezi lidem v Moravské Ostravě, kterého lidé oslovovali „doktor“, se nelíbila prvnímu v Moravské Ostravě praktikujícímu lékaři dr. med. Fr. Wlczkovi. Jeho jméno se poprvé objevuje v zápise o odborné vizitaci veřejné lékárny „U zlaté koruny“ v Moravské Ostravě dne 28. září 1842, které se zúčastnil spolu s krajským lékařem v hranicích dr. med. Josefem Povolným, starostou města Karlem Kühnem a městským ranhojičem Fr. Streiblem. V roce 1847 se podepisoval jako báňský lékař c. k. horní substituce v Moravské Ostravě.¹⁵ Wlczek v Žídkovi viděl vážného konkurenta a proto se snažil jeho léčebnou činnost v Moravské Ostravě a dalších obcích Přerovského kraje znemožnit.

V dopise magistrátu města 26. září 1846 si stěžuje na Žídka. Žádá magistrát, aby zjistil, na které univerzitě studoval a dosáhl titulu doktora. V případě, že se nemůže prokázat diplomem, mělo by mu být přisvojování tohoto titulu zakázáno. Dále se ve stížnosti pozastavoval nad tím, jakým právem Židek léčí vnější a vnitřní nemoci, když není uveden v žádném, každoročně vydávaném seznamu ranhojičů Přerovského kraje, majících oprávnění vykonávat tuto činnost.¹⁶

Poněvadž dr. med. Wlczkovi nepostačovala odpověď magistrátu, který Žídkovi zakázal léčit vnitřní nemoci a nechat se titulovat „doktor“, obrátil se na magistrát znovu 12. listopadu 1847 s další stížností. Aby jí dodal větší váhu, požádal místního dr. med. Nikodéma Kročka, který nedávno ukončil lékařská studia ve Vídni a zavedl tu soukromou lékařskou praxi, o podpis. Jak později dr. med. Kroček přiznal Žídkovi, stížnost Wlczkovi podepsal v lékárně, aniž ji četl. Požadoval se v ní zákaz jakékoli Žídkovy lékařské a ranhojičské praxe, poněvadž sem nebyl přijat od příslušných úřadů a není členem grémia ranhojičů (Přerovského kraje, pozn. K. J.).¹⁷

Židek na obě stížnosti reagoval vysvětlujícími dopisy magistrátu 3. října 1846 a 26. listopadu 1847.¹⁸ Sděloval, kde a kdy ukončil ranhojičská studia, zápis, kdy je zapsán v krajském grémium

ranhojičů v Těšíně, ustanoven krajským kriminálním ranhojičem, vrchnostenským ranhojičem na slezskoostravském a šenovském panství. Zapsán je grémiu v Těšíně, poněvadž bydlel na Zámostí, které leží na území Těšínského kraje. Když se po roce 1831 přestěhoval do Moravské Ostravy, sdělil tuto skutečnost krajskému fyziku dr. med. Neserskému a dr. med. Povolnému v Hranicích, kde bylo sídlo krajského úřadu Přerovského kraje. Léčí a jde tam, kde je žádán o pomoc. Není možno pacientům nařídít, na které lékaře se mají obracet. Jako měšťan Moravské Ostravy má právo mít svou ordinaci ve svém domě a jako vrchnostenský ranhojič ve Slezské Ostravě, schválený krajským úřadem v Těšíně, se domnívá, že může léčit i v Moravské Ostravě, zejména v současné době, kdy řadí epidemie tyfu. Dále připomíná, že už v roce 1831 a 1836 nezištně vypomáhal v Moravské Ostravě a okolních obcích při léčbě choleroou epidemií postižených měšťanů a poddaných. Wlczkově a Kročkově stížnosti magistrát nevyhověl.

Věděl, jaké dobré služby prokázal při zdolávání choleroové epidemie v roce 1831 a 1836 a tyfové epidemie v roce 1847 v Moravské Ostravě a jejích poddanských vsích a proto po úmrtí druhého městského ranhojiče Krečmera v roce 1848 převzal jeho funkci.

Městským a báňským ranhojičem

Po založení Vítkovických železáren v roce 1828 a napojení Moravské Ostravy na železnici z Vídně do Krakova v roce 1847 stála ostravská aglomerace na prahu rozsáhlého sociálně ekonomického rozmachu, který vyvolal také neobyčejný vzrůst počtu obyvatelstva. Bylo zřejmé, že jediný lékař dr. med. Nikodém Kroček (dr. med. Wlczek zemřel 22. 12. 1847) a tři ranhojiči Bedřich Fuchs (nastoupil v roce 1847) a Antonín Žídek v Moravské Ostravě a Antonín Schreiber ve Vítkovicích (nastoupil v roce 1840) již nebudou moci sami zvládnout zdravotní péči o zdejší obyvatelstvo. Proto správa města Moravské Ostravy a zdejší okresní úřady uvítaly, když se v Moravské Ostravě v roce 1856 usadili jako praktičtí lékaři dr. med. Jiří Maday z Těšína a v roce 1858 dr. med. Mořic Steinschneider.¹⁹ Městský fyzikát byl v roce 1863 posílen o druhého městského lékaře dr. med. Eduarda Kremera.

Žídek zrušením krajského úřadu v Těšíně v roce 1848 přišel o funkci krajského ranhojiče, pokud ji ještě zastával. Nastoupením ranhojiče Schreiberera ve Vítkovicích v roce 1840 se zřejmě vzdal smluvního závazku s tamní

Rothschildovou bratrskou pokladnou. Buržoazní správní reforma v roce 1848, kterou bylo zrušeno také poddanství, mimo jiné zbavilo majitele jednotlivých panství zajišťovat zdravotní péči o své bývalé poddané. Proto Žídek přestal vykonávat funkci vrchnostenského ranhojiče Bezirksarzt slezskoostravského a šenovského panství, smluvní úvazek u bratrského pokladny Wilczkových dolů ve Slezské Ostravě si asi ponechal.

O Žídkově ranhojičské činnosti se nám po roce 1848 dochovalo velmi málo zpráv. Zřejmě hned po úmrtí druhého městského ranhojiče Krečmera 13. března 1848 jej magistrát města přijal bez rozpaků do svých služeb. Znal jeho dosavadní léčebnou činnost ve městě a okolí, za což si vysloužil u měšťanů a poddaných dobrou pověst. Tím, že se zbavil povinností vrchnostenského lékaře slezskoostravského a šenovského panství mohl přijmout funkci závodního železničního lékaře (Bahnartz) ostravské železniční stanice v Přívoze o 180 zaměstnancích²⁰, která spravovala několika kilometrů dlouhou trať ze Studénky do Hrušova. Severní dráha Ferdinandova zřídila v blízkosti této stanice též dílny na opravu lokomotiv a vagónů o 350 zaměstnancích, kde byl Žídek pravděpodobně též závodním ranhojičem.

Severní dráha ve svých počátcích byla největším odběratelem ostravského uhlí pro své lokomotivy. Zakoupením jámy František v Přívoze a jam Hubert a Albert v Hrušově od bratří Kleinů v roce 1855, jámy X (pozdější Jindřich) v Moravské Ostravě a Michal v Michálkovicích od rakouského eráru v roce 1856 se stala na Ostravsku nejen největším dopravním, ale i důlním podnikatelem. V důlních podnicích v roce 1857 zaměstnávala už 1 300 osob (v roce 1865 už 1 836).

Zdravotní péči o 1 800 železničních a důlních zaměstnanců Severní dráhy Ferdinandovy zajišťovali v roce 1857 městský fyzik a správce městské nemocnice v Moravské Ostravě dr. med. Kroček a oba městští ranhojiči Žídek a Fuchs jako báňští a železniční lékaři (Berg – und Eisenbahnärzte). Přesné vymezení jejich působnosti neznáme. Bezpečně víme, že Žídek byl závodním ranhojičem ostravské železniční stanice, pravděpodobně též tamních dílen a některých dolů. Dr. med. Kroček byl odborným správcem nádražní nemocnice, která se v roce 1858 spojila s městskou nemocnicí a závodním lékařem jámy X. Závodním ranhojičem jámy Michal byl asi ranhojič Fuchs.²¹

Lékaři a ranhojiči byli tehdy velmi váženými občany. V Moravské Ostravě mnozí ranhojiči zastávali dokonce několikrát funkci městských starostů (naposled Fr. Streibel v letech 1823-1830). Od svých majitelů vrchností,

měst, závodů dostávali jen fixní plat, který byl tak nízký, že sotva reprezentoval životní minimum. Např. Žídkův příjem za funkci městského ranhojiče činil v roce 1857 jen 50 zl., závodního ranhojiče ostravské železniční stanice 100 zl. a dílen opraven lokomotiv a vagonů 150 zl.,²³ za funkci báňského lékaře Severní dráhy Ferdinandy v témže roce 400 zl., městský ranlékař Fuchs za tutéž službu této akciové společnosti 600 zl.²⁴ Větší část jejich klientů byli soukromí pacienti, kteří byli hlavním zdrojem jejich příjmů mnohonásobně převyšující fixní platy smluvních lékařů (např. dr. med. Kroček měl v r. 1867 příjem 2 362 zl.²⁵).

Celkové roční příjmy Žídka neznáme, rozhodně však nebyly malé. Soudíme podle toho, že si v roce 1842 koupil měšťanský dům č. 188 (v r. 1863 byl ohodnocen na 4 230 zl.²⁶), v roce 1849 Dolní přívoský mlýn za 1 244 zl., který pravděpodobně rekonstruoval, takže jej o dva roky později prodal manželům Františku a Anně Pippovým už za 4 500 zl.²⁷ V r. 1852 na nových majitelích soudně vymáhal 1 250 zl.

Zcela postrádáme jakékoli údaje o jeho diagnostických a léčebných úkonech u pacientů a v jaké výši je účtoval. Pouze víme, že za očkování hovězího dobytka na slezském území v roce 1867 zaslala účtárna Zemské slezské vlády v Opavě manželce po jeho smrti 82,5 zl. Ze seznamu jeho 41 dlužníků z let 1864–1867 se dozvídáme, že si za návštěvu nemocného v Moravské Ostravě účtoval 40 kr., ve Vítkovicích 2 zl., v Přívoze 1 zl. 40 kr., v Suché 6 zl., Kunčicích 2 zl. 20 kr. Mezi neplatíči byli také nemocní z Heřmanic, Radvanic, Šumbarku, Bludovic. Největším dlužníkem byli baroni Mattencloit ze Šumbarku (130 zl. 50 kr.) a ze Suché 80 zl. 50 kr. Mezi vzácnými dlužícími pacienti byli dále baronka Gastheimová z Moravské Ostravy, majitel rafinerie lihu v Radvanicích Neumann, stavitel Knauer z Moravské Ostravy.

Žídek byl českého původu. Ovládal také německý jazyk. V rodné matrice řím. katol. farního úřadu Velká Polom je uvedeno jeho křestní jméno a příjmení latinsky „Antonius Žídek“²⁹. Už v katalogu posluchačů medicínsko-chirurgického lycea v Olomouci se uvádí německy „Schiedek“. Takto se po celý život podepisoval. V souvislosti sporu mezi českými a německými měšťany v Moravské Ostravě o německé vyučování a zřízení německé pobočky při farní škole byl v roce 1842 zpracován soupis rodin znalých německého jazyka. Mezi devíti rodiči školou povinných dětí znalými německý jazyk, kteří se přistěhovali do Moravské Ostravy, byl uveden též Žídek s jedním děckem. Zda Žídek byl členem německé skupiny měšťanů, kteří žádali

zřízení německé školy, nevíme. Domnívám se, že byl loajální k oběma národnostem. Do sporu se nepouštěl, poněvadž by si mohl popudit proti sobě své české pacienty, kteří tvořili většinu jeho klientely.

Pozůstalostní řízení

Žídek zemřel 14. července 1867 na mrtvici ve svých 67 letech.³¹ Zanechal po sobě manželku Terezii, dceru Antonii (provdanou za moravskoostravského obchodníka Karla Fidziu), s nímž bydlela na náměstí ve velkoměšťanském domě č. 26. Druhá dcera Augustina byla provdána za šichmistra Františka Titzeho. Nejmladší dcera Angela byla ještě svobodná.

Dr. med. Wlczek a dr. med. Kroček žádají magistrát města Mor. Ostravy, aby ranhojiči Žídkovi byla zakázána jakákoli lékařská a ranhojičská činnost

Zemřel jako městský a báňský lékař (Stadt und Bergarzt) bez poslední vůle. Z nemovitostí vlastnil měšťanský, jednoposchodový podsklepený dům (půdorys měl šíři 5 sáhů 2 stopy, hloubka 6 sáhů, sáh = 3,15 m²), který stál nedaleko náměstí na bývalé říšské silnici z Opavy do Těšína (dnešní tř. 28. října). V zadní části domu měl zahradu, měřící 58 sáhů. Tato nemovitost měla hodnotu 4 780 zl. Patřilo k ní ještě pole na tzv. Streichfeldu (č. parc. 676) o rozloze 968 sáhů a hodnotě 300 zl. Při provedené veřejné dražbě 20. února 1868 byl prodán nepotřebný mobiliář domovního a pokojového charakteru, šatstvo, prádlo, knihy, v hodnotě 158 zl. 71 kr., pro pozůstalé zůstaly potřebné předměty, které nebyly nabídnuty k dražbě, v hodnotě 241 zl. 40 kr. Žídkovi dlužil svob. pán Antonín Skrbenský ze Šenova 1 000 zl., jeho dcera Antonie s manželem

2000 zl., nezaplacené účty 41 pacientů za léčebné ošetření činily 504 zl. 30 kr. Celkový stav aktivního jmění Žídka byl 8 984 zl., 41 kr. K pasivům patřil Žídkův dluh bratrské pokladně ve Slezské Ostravě ve výši 2 000 zl. Výlohy spojené s velkolepým jeho pohřbem činily 196 zl. 43 kr. Celkové jmění činilo tedy 6 787 zl. 98 kr., které bylo rozděleno na čtyři stejné podíly pro manželku Terezií a jeho tři dcery.

Žídek spolu s druhým ranhojičem Bedřichem Fuchsem (zemřel 27. 10. 1870) byli posledními ranhojiči v Moravské Ostravě. Zcela je nahradili praktičtí a odborní lékaři.

Rozsáhlá jeho klientela v moravské i slezské části Ostravska svědčila o tom, že byl velmi oblíbeným a uznávaným ranhojičem, porodníkem a zvěrolékařem i když nám není známa pro nedostatek pramenů léčebná činnost v úplnosti.

Poznámky

- 1 Přehledné dějiny čs. zdravotnictví zpracovala Vojtová, M. a kolektiv v práci *Dějiny československého zdravotnictví (do r. 1740)*. I sv. Praha 1970, a Sinkulová, L. v práci *Lékaři, stát a zdraví lidu*. Praha 1959.
- 2 Sinkulová, L.: c.d., s. 35.
- 3 Tamtéž, s. 38.
- 4 Archiv města Ostravy, (dále AMO), *Instruktion für bürgliche Wundärzte k. k. Staaten*. Sbírká D, č. 531.
- 5 Vavřík, J.: *Z minulosti polskoostravského panství*. Věstník archivu a musea ostravského kraje. 1935, II. sv., s. 51.
- 6 Poprvé na jeho existenci upozornil Tomáš V. v drobném článku *První lékař ostravských horníků*. Ostravský kulturní zpravodaj, 1967, č. 5, s. 17.
- 7 Zemský archiv v Opavě, pracoviště Olomouc. Univerzita Olomouc, katalog posluchačů medicínsko chirurgického studia 1802-1829 č. ku. 775.
- 8 Dohnal, M.: Počátky sociálního pojištění ostravských horníků v 19. století. Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města, 1964, 2. sv., s. 171.
- 9 AMO, Stará registratura, F 28 a - b, epidemie.
- 10 Podrobněji viz článek Gargulákové, Z. (Jiřka, K.): *Zdravotní péče o ostravské obyvatelstvo a její hlavní představitelé až do poloviny 19. století*. Ostrava. Sborník příspěvků..., 1979, 10. sv., s. 361.
- 11 AMO, archiv Moravské Ostravy, gruntovní kniha, sign. II B 134, fol. 107, II B 131, fol. 102. Na tuto skutečnost mne upozornil M. Kroček.
- 12 Tamtéž, F 28 a - b, epidemie, Žídkův dopis magistrátu města Moravské Ostravy, č. j. 1641 z 3. 10. 1846, v němž jsou další jeho životopisné údaje.
- 13 Garguláková Z. (Jiřka, K.): c. d., s. 371.
- 14 O Žídkově léčebné činnosti v Moravské Ostravě kromě již výše uvedené výpomoci v době cholery epidemie v r. 1831 (viz pozn. č. 9 a 10) se nám dochovaly dva další dokumenty: Žídkův dopis z 18. 4. 1834 magistrátu města, že svobodná služka M. Žilková z Moravské Ostravy je pohlavně nakažená (AMO, archiv Moravské Ostravy, stará registratura, F 28 a - b, čj. 490); dále fotokopie protokolu, sepsaný s Žídkem na magistrátu města 23. 12 (?). 1837, jak se snažil přivést k životu utonulou M. Mouchovou z Moravské Ostravy (AMO, Sbírká U, č. 402).
- 15 Srovnej pozn. č. 10, s. 376.
- 16 AMO, archiv Moravské Ostravy, Stará registratura, F 28 a - b, čj. 1579.
- 17 Tamtéž, čj. 2206/1847.
- 18 Tamtéž, čj. 1641/1846 a čj. 2281/1847.
- 19 Adamus, A.: Dějiny města Ostravy v přehledu až do r. 1860. Moravská Ostrava 1927, s. 67.
- 20 Archiv OKD, a. s. Severní dráha Ferdinandova, Horní inspektorát, č. kart. 5, čj. 509, 6624 z roku 1857.
- 21 Tamtéž, čj. 1459 z 24. 9. 1857.
- 22 AMO, Střední registratura, sign. S I/4, č. kart. 87.
- 23 Viz pozn. č. 20, čj. 623/1857, čj. 509/1857.
- 24 Tamtéž, čj. 590/1857.
- 25 Garguláková, Z. (Jiřka, K.): *Založení a počátky městské nemocnice v Moravské Ostravě (1848-1897)*. Ostrava. Sborník příspěvků..., Ostrava 1981, 11 sv., s. 317.
- 26 AMO, Okresní soud v Mor. Ostravě, pozůstalostní spis A. Žídka, sign. IV/161, rok 1867, protokol z 30. 3. 1863, sepsaný na Okresním smíšeném úřadě v Mor. Ostravě – znalecký posudek; archiv Moravské Ostravy, pozemkové knihy, sign. II. B 134, fol. 107, II B 131, fol. 102. Na tuto skutečnost mne upozornil M. Kroček. Kroček; M.: *Vodní mlýny a mlynářství ve staré Ostravě*. Časopis Slezského muzea, série B, 35, 1986, s. 226.
- 28 AMO, Okresní soud v Mor. Ostravě, sign. C 23/1852, č. kart. 6.
- 29 Zemský archiv v Opavě, rodná matrika řim. katol. farního úřadu Velká Polom z let 1784-1826. Sbírká matrik BI-XVII-4, fol. 437. Děkuji pracovníkům tohoto archivu za pořízení fotokopie.
- 30 Adamus, A.: c. d., s. 88.
- 31 Podrobné údaje o jeho majetkových poměrech zachycuje velmi podrobně jeho pozůstalostní spis. Viz. pozn. č. 26.

Arbitráž z 28. července 1920 po osmdesáti letech

Jaroslav Valenta

Před 80 lety, 28. července 1920, bylo v Paříži oznámeno arbitrážní rozhodnutí konference velvyslanců, která jako nástupkyně Nejvyšší rady Dohody (Conseil Suprême) vyřizovala zbytkovou agendu pařížské mírové konference, o vytyčení státních hranic mezi Československem a Polskem jak na území Těšínska, tak rovněž na Oravě a Spiši. Tím byl mezinárodněprávně ukončen územní spor, trvající od chvíle vzniku obou států na podzim 1918.

Byl to poslední úsek československých hranic, který byl mezinárodně stanoven, hranice s Německem a Rakouskem stanovily mírové smlouvy už v r. 1919, dokonce i hranice maďarská byla mezinárodně stanovena počátkem června 1920. Polsko mělo doposud hranice právně stanoveny jen s Německem; ostatní se dočkaly mezinárodního stanovení a uznání až v r. 1921, dokonce až 1923.

Není zde přirozeně místo na podrobné vyprávění průběhu a všech peripetií, okolností a souvislostí tohoto sporu. Ten má dnes již poměrně rozsáhlou literaturu, i když nikoli všechny aspekty a souvislosti problému byly zatím dostatečně prozkoumány. Literatura publikovaná do r. 1939 se většinou opírala jen o dobový tisk a několik málo publikovaných memoárů regionálních činitelů, tedy prameny silně subjektivní, jen zřídka o lokální dokumentaci, vesměs neobeznámené podrobněji s peripetiemi diplomatického „boje o Těšínsko“. Moje monografie z r. 1961¹ byla první, která byla psána na základě tehdy dostupných fondů československých i polských, především úplného průzkumu archivů obou ministerstev zahraničí. Věnoval jsem totiž hlavní pozornost diplomatickému průběhu sporu; tato rovina sporu byla v celém jeho průběhu rozhodující, dění v regionu jej ovlivňovalo jen málo a okrajově. Přes drobné dílčí korektury, které přineslo bádání za dalších 40 let, hlavní linie v práci naznačené a její závěry platí, myslím, dodnes. Až dosud kupodivu neexistuje

souborná práce polská, ačkoliv v literatuře značně převládají práce polských autorů.

V české veřejnosti je tento spor prakticky zcela zapomenut a nemá své místo v českém národním vědomí, leda snad regionálně. Jinak je tomu na polské straně všeobecně v historické a popularizující literatuře, v obecném povědomí a dokonce i ve stereotypech historickou literaturou a publicistikou šířených, a to nejen na Těšínsku, ale i v polském národním vědomí a tradici obecně.

Psal jsem o tomto tématu stručně v *Těšínsku* před deseti lety.² Vracím-li se k tématu dnes, pak nikoli proto, že by bylo nutno k celkovým obrysům dodat něco podstatně nového, ale proto, že toto téma patří dodnes k těm, kde se lze doslova na každém kroku setkat namísto výkladu a interpretace *faktů* s úporně opakovanými *legendami*. Považuji udržování těchto legend za velmi škodlivé. Odvádějí totiž pozornost od reálné skutečnosti k tomu, co se dnes označuje jako *virtuální realita*, která ovšem se skutečnými historickými událostmi a jejich souvislostmi má jen velmi málo společného, asi tolik, kolik krásná žena na obrazovce se ženou skutečnou. Je to totiž promítnutí přání, jak bych chtěl, aby dějiny vypadaly, nikoli obraz toho, jak se skutečně sběhly. Polština má pro to velmi výstižné označení „*historia ku pokrzepieniu serc*“, tedy „historie pro povzbuzení“. Schéma je jednoduché: pak-li se v minulosti něco nezdařilo, pak jen pro pikle a úklady jiných, nikdy v důsledku našich chyb či omylů. Dnes se velmi často hovoří, jde-li o historii vzájemných vztahů mezi národy, o nutnosti *dialogu* právě v tzv. „citlivých otázkách minulosti“, jež za citlivé a bolavé považují někdy oba, někdy jen jeden ze sousedů.

Spor o Těšínsko k nim jistě patří. Obvykle se jako charakteristika dialogu na rozdíl od polemiky označuje právě snaha pochopit partnerovu argumentaci, jeho zorný úhel, i když se s nimi nemusím ztotožnit. Pro zdar dialogu je ovšem

*Cieszyn – Český Těšín,
r. 2000, foto: A. Milerský*

nezbytno rozloučit se jednou provždy s „vlasteneckými legendami“ a respektovat fakta, byť třeba někdy nepřijemná. Legendy jsou totiž vůči historickým faktům nejen zcela imunní, ale zásadě se s nimi nesnášejí, poněvadž jsou předmětem *víry*, která fakta nepotřebuje, dokonce je vědomě odmítá: překážejí jí, narušují chtěný ideální model minulosti. Plodem dialogu pak vůbec nemusí být naprostá shoda názorů obou stran, i dál zůstanou jistě různá hodnocení týchž událostí. Ale už díky tomu, že budeme diskutovat o ověřených skutečnostech, nikoli o iluzích a smyšlenkách, významně přispějeme ke zvěcnění dialogu. Ověřená fakta lze a je nutno hodnotit, emoce a legendy se tomu vymykají, těm se lze jen podřizovat a věřit. Myslím, že česká moderní historická literatura tohoto tématu neholduje legendám, dám se přesvědčit o opaku, bude-li předložen pádný důkaz. Jistě na tom má rozhodující podíl okolnost, že v r. 1920 se nakonec podařilo díky shodě mnoha okolností (neuvažujeme nyní, co by se stalo, kdyby..., bylo by to zavádějící) dosáhnout z českého/československého hlediska optimálního kompromisu, tj. zabezpečit, co bylo chápáno jako československý minimální program. Polská politika i polské veřejné mínění tuto podobu kompromisu neakceptovaly, považovaly ji za nepřijatelnou a nesnesitelnou křivdu, někteří na tomto názoru trvají dodnes. Odtud ono lpění na legendách, stále opakované nářky a stížnosti na křivdu a skrytě, leckdy i otevřeně najevo dávaná tužba ji „odčinit“, otočit kolo dějin zpět.³ Nemám porozumění pro tento způsob myšlení, připomíná mi *vendettu*, krevní mstu s její také nekonečnou spirálou odvet.

Česko-polský spor o Těšínsko v letech 1918 až 1920 byl neodvratný: zde se střetly národně politické územní programy český/československý a polský. Československý protirakouský odboj za první světové války vycházel od počátku z představy, že pokud československý stát vznikne, až do léta 1918 o tom nebylo jistoty, pak tak, že se k tzv. historickým zemím (Čechám, Moravě a Slezsku) připojí území Slovenska, které nebylo zatím zcela přesně definováno. Z toho vyplývalo, že se pro tři historické české země předpokládalo zachování jejich stávajících administrativních hranic uvnitř Rakouska, které byly vesměs totožné s hranicemi historickými. Ač historik, soudím, že kategorie historického práva mají jen velmi omezenou použitelnost pro řešení problémů 20. století, pokud by byly argumenty jedinými. České země jsou v Evropě do značné míry výjimečné tím, že jejich hranice se během deseti století psaných dějin prakticky vůbec neměnily (jsou do značné míry hranicemi přírodními), od ztráty

většiny Slezska v polovině 18. stol. pak nedošlo už vůbec k žádné změně. Jedním z vážných problémů české politiky byla v posledních desetiletích monarchie otázka tzv. česko-německého vyrovnání, nejvíce vyhocená v Čechách. Německo-nacionální snahy o rozbití Čech a vytvoření zvláštní země *Deutschböhmen* však česká politika vždy odmítala (tím spíše, že cílem bylo vytvoření ryze a výlučně německé země *Deutschböhmen* a nikoli české, ale smíšené zbytkové česko-německé země *Čechy-Böhmen*). Bylo proto logické, že také odboj trval na zachování historických hranic: české země nikdy totiž jiné hranice neměly. Českou zvláštností rovněž bylo, že mimo hranice českých zemí nikde neexistovala (s výjimkou specifického případu Vídně) větší česká menšina.⁴

Velmi často bývá v literatuře, zejména polské, konflikt o Těšínsko s oblibou prezentován jako střetnutí moderního polského principu etnografického a sebeurčovacího s archaickým českým principem historicko-právním. To je ovšem silně zjednodušené, vlastně je to první legenda. Opakuje se do omrzení nejspíše proto, že jí lze nejsnáze oponovat. Nelze však zaměňovat tvrzení propagandy a novinářských kampaní s reálnými argumenty státní politiky. Oba státy, Československo i Polsko, byly po r. 1918 ve skutečnosti budovány na kombinaci obou zmíněných principů. V čs. případě byl pro západní polovinu státu, české země, aplikován jako hlavní historicko-právní princip, ovšem nikoliv izolovaně, pouze historické argumenty by rozhodně nikoho na pařížské mírové konferenci nepřesvědčily. To byla jen argumentace podpurná. Vždy bylo poukazováno zejména na to, že české země tvoří také přirozeně vzniklý, vzájemně komplementární celek hospodářský, že tímto celkem byly během celých svých dějin a zejména v době moderní industrializace. Slovensko nikdy nebylo v rámci Uher celkem ani historickým, ani administrativním, tam bylo nutno sáhnout, jako k jedině možnému, k principu etnografickému. Historickou a současně přírodní hranici mělo Slovensko jen na severu a západě, vůči Polsku a Moravě. Také Polsko nepostupovalo ve svém územním programu jinak. Kdyby se omezilo jen na program historický, zanechalo by mimo své hranice na západě značný počet Poláků, poněvadž např. Horní Slezsko nebylo součástí *Rzeczpospolité*. Na východě pak by etnografická hranice znamenala asi dnešní hranici (plus koridory do Vilna a Lvova), tam byly vesměs uplatňovány principy historicko-právní resp. obecně historické (významná role kulturní a ekonomická Poláků na kresách). Přitom polská koncepce a argumentace nepřihlížela k sebeurčovacímu právu tamní většiny Ukrajinců či Bělorusů, které nebylo o nic horší či slabší, než totéž právo Poláků na Těšínsku.⁵ Ostatně ani historická východní hranice

Polska nebyla zdaleka tak jednoznačná, jako v českém případě, bylo jich několik se značným územním rozpětím.

Je dost rozšířeným nedorozuměním, že zásada sebeurčení byla údajně hlavním principem, jímž se měla řídit úprava mapy Evropy po skončení první světové války, obvykle s odvoláním na amerického prezidenta W. Wilsona. To je ovšem jen žurnalistická interpretace, resp. účelová absolutizace, někdy dokonce zcela nepodloženě vydávající sebeurčení za domněle existující pozitivní normu mezinárodního práva.⁶ To je pouhá legenda. Nutno mít na paměti, že Wilsonem formulovaná zásada sebeurčení byla formulována jako odpověď a protitah k bolševickému heslu „sebeurčení až do odtržení“, a také jako propagandistické a agitační heslo, směřující k vnitřní dezintegraci nepřátelského Německa a Rakouska-Uherska za války. Dohodové mocnosti, tedy Francie, Velká Británie a Itálie (nyní už bez Ruska) nikdy generálně zásadu sebeurčení formálně neakceptovaly, nezařadily ji mezi své válečné cíle a nezavázaly se k jejímu prosazování. Tehdejší chápání ji interpretovalo pouze jako právo národů, jež až dosud neměly vlastní stát, takový vytvořit. Jen v tomto smyslu tento princip mírová konference generálně respektovala. Prakticky se to vztahovalo jen na tzv. nástupnické státy Rakouska-Uherska, Ruska a Německa. Nikdo ovšem nechápal tento princip absolutně, tj. jako právo jakékoliv národnostní menšiny ve státě (byť lokálně či regionálně většinové) na vystoupení z dosavadní státnosti. Stejně tak dobové chápání tohoto principu nevyučovalo respektovat při určování hranic vážné ohledy hospodářské či strategické. Rozhodování o hranicích na každé mírové konferenci je především záležitostí mocenskou, nikoli absolutní realizací obecných ideálních zásad; těžko může být jinak. Kdyby mělo jít přednostně či dokonce výlučně o realizaci obecných zásad, např. o absolutizaci sebeurčovacího principu, bylo by nutno odmítnout i dávné či současné dobytí nebo vojenské obsazení území, pak by ovšem také hranice nejen československého, ale i polského státu vypadaly podstatně jinak.

V literatuře není dosud reflektována už před řadou let publikovaná skutečnost, že vedoucí čeští politikové se v zájmu přátelské poválečné kooperace s Polskem rozhodli při květnových poradách 1918 v Praze s protirakousky orientovanými haličskými politiky, učinit právě na Těšínsku výjimku a netrvat zde na zachování historických hranic.⁷ Informace, které o tom máme, nejsou dost přesné a podrobné. Zřejmě se tehdy nemluvalo dost konkrétně, takže účastníci porad referovali později namnoze zcela protichůdně. Kompromisní průběh hranice měla navrhnout dvoustranná expertní komise. V září 1918 skutečně český

zeměpisec doc. V. Dvorský navštívil ve Lvově prof. E. Romera a navrhl mu kompromisní hranici na horním toku řeky Visly. K dohodě ovšem nedošlo, česká nabídka byla neuspokojivá. Další schůzka expertů se už do převratu nekonala. Nevíme ani, uvažovalo-li se v Praze o jiných variantách. Nikdo o tom také z Prahy či Lvova neinformoval kohokoli z českých a polských lokálních politiků ve Slezsku.

Už na počátku války měl na Těšínsku ohlas nábor do Piłsudských legionů, byl to nepochybně projev pocitu identity s celopolskými národními tužbami.⁸ Na české straně se něco podobného projevit nemohlo, české politické tužby se jednak vyhraňovaly pomaleji, jednak nebylo přirozeně možné agitovat pro vstup do protirakouských legií. Nadto česká politika neusilovala ve Slezsku o státoprávní změnu, příslušnost k českým zemím byla nepochybná. Je ovšem nesporné, že už za války se zvl. v souvislosti s koncepcemi austropolského řešení, kdy se ve Vídni uvažovalo o eventualitě odstoupení Haliče příštímú loutkovému polskému státu, jenž by byl vytvořen Německem a Rakouskem, projevovala tendence, připojit celé Těšínsko k Haliči a s ní k příštímú Polsku. Část německo-nacionální politiky ve Vídni podporovala odloučení Haliče, to mělo usnadnit majorizaci Čechů a Slovinců v poválečném „ryze německém“ Rakousku, tvrdě však byla proti odloučení Těšínska, dokonce chtěla od odstupované Haliče odtrhnout Osvětimsko. Když pád carismu uvolnil ruce dohodově orientovaným polským politikům, vznesl R. Dmowski v memorandu britskému premiérovi Balfourovi v r. 1917 nárok na připojení Těšínska (vyjma Frýdecka) k příštímú Polsku.

Proklamace Rady Narodové a Zemského národního výboru pro Slezsko, otištěné nejen v novinách, ale plakátované i v obcích a na šachtách, obsahovaly postuláty, jež se navzájem vylučovaly. Jeden i druhý národní orgán požadovaly připojení *celého* Těšínska: ta k Polsku, ten

Mezinárodní plebiscitní komise v Těšíně, r. 1920, sbírky Muzea Śląska Cieszyńskiego v Cieszyně

Český Těšín, vojenské baráky a interiér kantýny, kolem r. 1929, sbírka Henryka Wawreczky

dny později, 5. listopadu, bylo podepsáno tamtéž její doplněné znění.

Je opět rozšířenou *legendou*, přecházející zvlášt u polských autorů z jedné práce do druhé, že touto dohodou bylo Těšínsko *rozděleno* mezi Československo a Polsko podle etnického principu.⁹ Stačí vzít do ruky text tohoto dokumentu (je označen jako „protokol“): hned jeho první věta praví, že jde o prozatímní dohodu,¹⁰ která nijak nestanoví o konečném průběhu hranic, o tom se mají dohodnout vlády v Praze a Varšavě. Jenom v zájmu „udržení klidu a pořádku“ se vymezil „okruh působnosti“ (velmi opatrné a nezávazné slovo, dokument se viditelně vyhýbá jakémukoliv termínu, byť vzdáleně připomínajícímu pojem „rozdělení země“) obou národních orgánů. Pokud můžeme hovořit o nějakém rozdělení, pak pouze o rozdělení dozoru na obecní úřady a převzatou rakouskou strukturu úřadů a o rozdělení odpovědnosti za zásobování potravinami a uhlím. Lze říci, že protokol z 5. listopadu byl tím, co se právnický označuje jako „smlouva o smlouvě budoucí“: Těšínsko bude v budoucnu rozděleno dohodou obou vlád, není tam však ani slova o tom, kudy by měla probíhat příští hranice; není tam ani sebemenší záchytný bod pro názor, že by příští státní hranici měla být např. čára rozdělení dozoru a vlivu podle protokolu. Současně byla plakátována společná vyhláška RN a ZNV obyvatelstvu, ujišťující, že oba národní orgány setrvávají na svých státoprávních požadavcích a vyzývající k „shodnému

k českému státu. Zcela pochopitelná národní euforie se snadno mohla stát brizantní výbušninou tím spíše, že už po měsíce, ba léta trvající hlad poskytoval zápalné látky nadbytek. Zrušení militarizace dolů a závodů mělo za následek první projevy masové nespokojenosti: ze závodů byli na kolečku potupně vyvázeni vedoucí pracovníci, kteří příliš ždímalí hornické výkony. Toto latentní nebezpečí bylo důvodem, proč se oba národní revoluční orgány rozhodly snížit riziko výbuchu masových nepokojů a už 2. listopadu 1918 sjednaly na radnici v Orlové předběžnou dohodu, o tři

soužití“. Signatáři protokolu předpokládali, že sjednávají provizorium jen na několik dní, snad týdnů, proto tam spousta otázek byla opomenuta: chyběla jakákoliv ustanovení, komu budou podřízeny soudy, berní a poštovní úřady, jaká bude nadřízená resp. odvolací instance atd. Jakmile se platnost protokolu začala proti očekávání prodlužovat, vznikaly tím třecí plochy. ZNV a československá slezská zemská vláda předpokládala i nadále podřízenost Opavě resp. u soudů Brnu, Rada Narodowa nařizovala jako druhou instanci úřady a soudy krakovské. Mnoho hluku vyvolala vzápětí vyhláška o odvodech „slovanských mužů“ (tedy i Čechů) do 35 let, byť byla nakonec odvolána; vědělo se obecně z tisku, že ve Lvově se už bojuje mezi Poláky a Ukrajinci. Společná zásobovací komise nakonec nebyla ustavena, vážnutí či zdržování dodávek přes „čáru vlivu“ vyvolávalo nejen objektivní obtíže, ale i třenice a nevráživost. Dalším polem vleklých sporů se stalo vyžadování slibů věrnosti polskému státu od všech úředníků v polské sféře vlivu pod pohrůžkou propuštění (dělo se na pokyn krakovské Polské likvidační komise), návrhy ZNV, aby postačoval jen slib zatímní, nebyly akceptovány. To zřetelně odporovalo duchu i literě protokolu. Polská vláda protokol z 5. listopadu schválila a uznala Radu Narodowou za prozatímní zemský exekutivní orgán. Národní výbor v Praze, fungující jako prozatímní vláda republiky, však akt z 5. listopadu neschválil, prohlásil pouze, že daný stav toleruje jako lokální dohodu, závaznou pouze pro ZNV, nikoliv pro ústřední státní exekutivu. Po ustavení vlády v Praze se vláda k protokolu nikdy nevyslovila, jen mlčky daný stav tolerovala.

Jestliže bylo možno leccos přičíst na vrub pouhé lokální horlivosti, pak koncem listopadu učinila vláda ve Varšavě velmi dalekosáhlé *fait accompli*, vyhlásila totiž 29. listopadu 1918 na 26. ledna 1919 volby do ústavodárného sejmu, a to rovněž v polské sféře vlivu na Těšínsku (také na části území Spiše a Oravy).¹¹ Tento politicky dalekosáhlý akt náleží postavit na první místo, hledáme-li kořeny zostřování napětí jak místně na Těšínsku, tak i mezi Prahou a Varšavou, byl to koneckonců i důvod, proč došlo koncem ledna 1919 k „sedmidenní válce“.¹² Tím, že polská vláda akceptovala a schválila protokol z 5. listopadu, uznala *implicite* také jeho základní ustanovení, že vymezení čáry vlivu jednotlivých národních orgánů je prozatímní a neprejudikuje příští státní hranici, o té se měly dohodnout ústřední vlády. Znamenalo to právně i politicky formální uznání faktu, že *celé* Těšínsko je zatím územím mezi oběma státy sporným. Na území, jež uznávám za sporné, nemohu vykonávat plnou státní suverenitu, vypsání voleb do parlamentu aktem suverenity

nepochybně je. Protestní telegram vlády v Praze poslaný do Varšavy zůstal bez odpovědi, ministr zahraničí L. Wasilewski odmítl pak osobní zákrok čs. konzula při PKL v Krakově K. Lochera pod pro danou dobu silně formalistickou záminkou, že není akreditován u vlády ve Varšavě. Opomněl využít této příležitosti k politickému jednání s Prahou o celé záležitosti. V této situaci začala pražská vláda v Paříži usilovat o to, aby buď území Těšínska obsadilo francouzské a italské vojsko, nebo o souhlas, aby je mohla obsadit vojskem vlastním. Potřebná právní základna byla po ruce: na rozdíl od Polska bylo Československo už uznávaným „spojeneckým státem“, podle podmínek příměří s Rakouskem-Uherskem měla Dohoda právo obsadit svým (tedy eventuálně i československým) vojskem důležité strategické železnice a křižovatky na půdě monarchie. Osvobození Slovenska bylo teprve v počátcích a nerušený průjezd vojska po košicko-bohumínské dráze byl pro ně zcela nevyhnutelný. Lze namítnout, že rezignací na volby by polské obyvatelstvo Těšínska bylo zbaveno možnosti potvrdit projev svého sebeurčovacího práva, také hlasováním (nevolilo se však také v pruském záboru ani na východních kresách). Ano, bezesporu, protokol z 5. listopadu však už předem stanovil, že zde má být státní hranice (ta přece byla vlastním cílem výkonu sebeurčení) stanovena dohodou vlád. Protokol z 5. listopadu uznával *celé Těšínsko za terra nullius* („zemi nikoho“), za sporné území bez vymezené hranice suverenity obou států. Jestliže v takovém případě rozhodují jednostranně a souseda stavím před hotovou věc, není to ani legální ani legitimní (i když to může někdy být fakticky úspěšné), nadto tím riskují přirozeně rovněž sousedovo *fait accompli*. Bylo také možno korektně vypovědět platnost protokolu z 5. listopadu a pak vyhlásit volby, což nebylo oportunní. Oportunita a legitimita nemají vždy dost místa pod jednou střešou, bývá nutno mezi těmito alternativami volit. Jistě, doba převratů a revolucí posunuje do popředí právě metodu jednostranných hotových faktů, Varšava takový postup praktikovala hojně s úspěchem na východě, kde nečelila organizované státní moci, mohla ho tu úspěšně podpořit šaví. Sotva však bylo možno s úspěchem též postup uplatnit vůči jižnímu sousedovi, Československu.

Teprve tři týdny po vypsání voleb učinila Varšava konkrétní aktivní krok vůči Praze. Prozatímní šéf státu J. Piłsudski poslal do Prahy poselstvo s osobním dopisem prezidentovi T. G. Masarykovi, navrhuje navázání řádných diplomatických styků mezi oběma vládami. Prezident delegaci přijal, na dopis Piłsudskému neodpověděl, meritorně věc předal premiérovi K. Kramářovi; ústavně mu řešení nepříslušelo. Sotva se vrátil ze čtyřletého exilu v zahraničí (polské poselstvo

přijelo dříve a čekalo na něj), premiér byl také jako účastník podrobně orientován v povaze a obsahu předpřevratových jednání. Zahraniční politika byla v kompetenci vlády, při nepřítomnosti rezortního ministra (dlel trvale v Paříži) pak věcí premiéra. Donedávna bylo o účelu mise referováno v literatuře nepřesně. Teprve nedávno P. Wandycz publikoval plné znění dopisu Piłsudského.¹³ Originál dopisu je zachován v archivu T. G. Masaryka v Praze.

Návrh na navázání diplomatických styků, s čímž by bylo přirozeně spojeno také vzájemné formální právní uznání, nepřicházel Praze v této chvíli ani trochu vhod. To nebyl projev nevraživosti vůči Polsku. Důvody tkvěly v zásadně odlišném mezinárodně právním a politickém postavení vlád v Praze a ve Varšavě. Československý odboj docílil ještě před koncem války, že byla velmocemi uznána exilová prozatímní vláda, hladce proběhlo její spojení s první domácí vládou, v prosinci 1918 byla čs. armáda jako celek, tedy také její domácí (postrakouské) složky, uznána za armádu spojeneckou. V téže době dohodově velmoci zamítly rakouskou stížnost na český zákrok proti Deutschböhmen a uznaly právo čs. vlády obsadit až do konečného rozhodnutí mírové konference historické hranice českých zemí. To vše nebyly zdaleka jen formality, ale významné mezinárodně politické a právní triumfy, byť se netýkaly explicitně Těšínska. Hladce probíhalo vojenské obsazení pohraničních území českých zemí i Slovenska. Právě krátce předtím, než se jednalo s poselstvem z Varšavy, varoval ministr zahraničí Beneš z Paříže Prahu před ukvapeným navazováním formálních styků s vládami sousedních zemí, které sice fakticky existovaly, ale jejichž budoucnost a mezinárodní uznání byly nejisté; Piłsudským jmenovaná varšavská vláda J. Moraczewského k nim nepochybně patřila. O příjezdu polské delegace Beneš nevěděl, výstraha směřovala proti formálnímu uznávání vlád ve Vídni, Berlíně a Budapešti - v Praze nebylo tehdy mnoho osob, podrobně obeznámených s diplomatickými zvyklostmi. Pro vyřizování praktických běžných záležitostí, vyplývajících ze sousedství a z někdejší společné příslušnosti k habsburské monarchii byl už od prvních listopadových dnů v Krakově u Polské likvidační komise pro Halič a Slezsko pověřen čs. konzul, K. Locher, byl tu ostatně jako tajná spojka už od léta 1918.

Polsko pozorované zvenčí skýtalo v prosinci 1918 mnohem méně stabilizovaný obraz než Československo. Byl to opravdu stát „ve stavu zrodu“ se vším, co k tomu patří, počínaje velkým vlasteneckým nadšením a konče mnoha nejistotami. Polským územím se vracela a jeho části měla plně v moci z východu ustupující německá armáda, býv. pruský zábor měl sice svou Hlavní lidovou

Vojenská střelnice v Mostech u Českého Těšína kolem r. 1929, sbírka Henryka Wawreczky

radu jako národně revoluční orgán, ale byl dosud plně v německých rukou (povstání vypuklo v Poznani teprve po vánocích). Halič sice uznávala svrchovanost varšavské vlády, ale měla rovněž zvláštní vrcholný vládní orgán, ve Lvově a od Sanu po Lvov se bojovalo s Ukrajinci, kdo bude pánem země. Ani mezinárodní pozice Varšavy nebyla stabilizovaná. V Paříži se nezapomínalo, že Piłsudski stál od r. 1914 až do 1917 se svými legiony v zákopech proti Rusku, jež bylo členem Dohody. Jeho pozdější taktizování a roztržka s Ústředními mocnostmi od r. 1917 nebyly příliš srozumitelné. Bylo jen přirozené, že budil nedůvěru. Dohoda formálně uznávala za polskou národně politickou reprezentaci KNP, Polský národní komitét pod vedením R. Dmowského, sídlící v Paříži, který reprezentoval polskou dohodovou orientaci už za války. KNP usiloval s francouzskou podporou, aby byl uznán za řádnou polskou vládu; měl podporu i ve vlasti, zvl. u národní demokracie, jež nepřítlivě zpochybňovala osobu Piłsudského i jím jmenovanou Moraczewského vládu. Čs. krakovského konzula dokonce výslovně varoval člen KNP, významný předválečný haličský politik St. Grabski (znal se osobně s Masarykem i Kramářem), který přijel sondovat domácí poměry, před uznáváním „vlád, které budou muset odejít“, tedy takřka doslova stejnými slovy, jako Beneš z Paříže; Grabski měl přítom na mysli výslovně varšavskou vládu.

Premiér Kramář sdělil polské misi, že se o navázání styků poradí s ministrem zahraničí, za nímž v polovině ledna odjede do Paříže na zahájení mírové konference, asi po měsíci předpokládal nakrátko návrat do Prahy, kdy bude moci sdělit stanovisko. Tím získal čas, bylo možno očekávat, že do té doby se mezinárodní uznání vlády ve Varšavě vyjasní. Současně odmítl návrh, který byl tlumočen zřejmě jen ústně¹⁴ a navazoval na rámcovou také jen ústní dohodu z května 1918, aby byla zřízena smíšená komise, jež by

navrhla řešení sporných otázek, tj. hlavně otázky hranic. Důvodem byla, myslím, zcela zřetelná polská snaha učinit lokální protokol z 5. listopadu jedinou základnou dalšího jednání a změnit tam stanovenou čáru vlivu v legitimní státní hranici a opatřit jí legitimitu. Krok s vypsáním voleb to ve skutečnosti již učinil, a to značně *unfair* způsobem. To postavilo osobní dopis s návrhem na navázání diplomatických styků do role pouhé nepřítlivé zástěrky, byl-li pod ním též podpis, jako pod ohledně Těšínska nelegitimní volební vyhláškou. Dělicí čára vlivu, z protokolu plynoucí, byla nejen nepřítlivě křivolaká, ale nadto zcela odřízla železniční komunikaci se Slovenskem a ponechávala na polské straně také značnou část uhelného revíru. Obojí bylo přítom v Praze považováno za zcela nezbytné existenční podmínky republiky. Fixace čáry z 5. listopadu vážně ohrožovalo životní zájmy Československa. Kramář proto postupoval zcela legitimně, když odmítl zřízení komise a přímé jednání, od něhož si nemohl reálně slibovat pro Prahu přijatelný kompromis, ale dal přednost rozhodnutí sporu mírovou konferencí, od níž mohl právem předpokládat jistý respekt k čs. komunikačním a ekonomickým argumentům.

Československá vláda neustále usilovala v Paříži, aby buď bylo na Těšínsko vysláno francouzské či italské vojsko, nebo aby byl vysloven formální souhlas s obsazením sporného území silami československými. Tato snaha nevedla k cíli, nikdo v Paříži nepocítoval zřejmě naléhavost věci. Tam se celý spor mohl jevit jako zcela okrajová, drobná záležitost. Ovšem datum voleb se blížilo, vláda v Praze stála před závažným dilematem, jak se zachovat. Bylo zřejmo, že už samo provedení voleb, bez ohledu na jejich výsledek, by bylo poskytlou soupeřící straně pádný argument, jehož by na mírové konferenci neváhala plně využít. Pouhé pasivní přihlížení k volbám by pak silně zpochybnilo serióznost a věrohodnost základní teze Prahy, že revír i dráha na Slovensko jsou pro republiku životně nezbytné. Přímé jednání s Varšavou nepřicházelo v úvahu z formálních a politických důvodů; nevedlo by beztak k cíli, jehož Praha potřebovala dosáhnout. Nezbyvalo vlastně jiné východisko, než pokusit se konání voleb znemožnit vojenským zákrokem. Mělo se ho účastnit jak domácí vojsko, tak francouzští legionáři, kteří se krátce předtím vrátili do vlasti. Vláda se zabývala tímto problémem na dvou schůzích, zasedání se účastnil i prezident, už přijaté rozhodnutí zakročit bylo dokonce pozastaveno, když došla zpráva, že ve Varšavě byl utvořen koaliční kabinet I. J. Paderewského, který bylo možno označit za vládu národní shody; nová vláda měla zřejmě šanci na mezinárodní uznání. Ovšem rozhodující moment, den voleb se blížil.

Proto 20. 1. 1919 padlo konečné rozhodnutí, aby vojenská akce byla přece jen zahájena 23. 1., tak aby včas znemožnila konání nelegitimních voleb. Schválení vojenské akce Praha z Paříže stále nezískala, považovala za dostatečný souhlas, který vyslovil prezidentovi francouzský vyslanec.¹⁵ Polská literatura hovoří zásadně o „české agresi“ nebo „zrádném útoku“, namnoze opakuje po soudobém tisku štvavá emocionální epiteta. S respektováním řetězce příčin a následků nutno konstatovat, že lednová ozbrojená akce, kterou Praha odkládala do poslední chvíle, byla zcela nepochybně vyprovokována nelegitimním vypsáním voleb. Cílem zákroku nebylo dobytí Těšínska, jak se často líčí,¹⁶ ale pouze znemožnění voleb. Nikdo zatím na jinou možnost nepoukázal.

S počátkem vojenské akce je spojena epizoda, která je takřka vždy vykládána zcela zkrusleně a legendárně. Jde o zákrok skupiny dohodových důstojníků (Brita, Itala, Američana a Francouze), kteří spolu s velitelem akce, pplk. J. Šnejdárkem, navštívili dopoledne 23. 1. polského velitele v Těšíně pplk. Latinika a vyzvali ho, aby své vojenské síly stáhl z celého území Těšínska. Dle Latinikova svědectví skupina vystupovala jako „dohodová komise“ a požadavek předložila rovněž jako „požadavek Dohody“. Po telegrafickém dotazu ve Varšavě Latinik stažení vojsk odmítl. Polská literatura dokonce často mluví o „Češích převlečených do dohodových uniforem“ apod. To je naprostý nesmysl, všichni důstojníci nosili své stejnokroje právem.¹⁷ Dva z nich byli původem Češi, kpt. Voska byl naturalizovaný Američan, Šnejdárka naturalizovaný Francouz, důstojník cizinecké legie z povolání. Okolnosti vzniku této *ad hoc* a bez pověření z Paříže utvořené „komise“ nejsou zcela jasné, nevíme, kdo byl autorem myšlenky, použít jistě lži. Ve středovýchodní Evropě se tehdy pohybovala řada skutečných dohodových vojenských misí a komisí, jejichž úkoly nebyly vždy přesně určeny. Cílem lži pak bylo vyhnout se ozbrojené srážce, bojům, padlým atd., v tomto smyslu ji mohli dokonce cizí důstojníci případně vnímat jako *ad hoc* zákrok oprávněný. Nešlo totiž o dobytí vítězství (úspěch akce byl přitom zajištěn asi čtyřnásobnou převahou čs. jednotek), šlo jen pragmaticky o zamezení provést nelegitimní volby.

Boje trvaly od 23. do 30. 1., kdy bylo uzavřeno předběžné příměří, bitevní čára při jeho uzavření probíhala západně od Skočova. Příkaz zastavit postup a uzavřít příměří přišel z MNO v Praze vzhledem k tomu, že bylo dosaženo držby dráhy na Slovensko i zajišťovacího pásma za ní. Bylo pak prodlouženo na příkaz z Paříže. S boji je spojena nedávno publikačně¹⁸ znovu rozvířená záležitost polských padlých, pohřbených ve Stonavě. Někteří z nich byly údajně zastřeleni

resp. ubodáni bodáky už poté, kdy se vzdali. Nejde o žádný nový objev, bylo to předmětem vzrušených diskusí už soudobě v českém i polském tisku. Zatím se nepokusil nikdo konfrontovat údaje polských místních pramenů s informacemi ve spisech Velitelství vojsk operujících na Těšínsku a jednotlivých jednotek, uložených dnes ve Vojenském historickém archivu v Praze. Před tímto ověřením by bylo předčasné vynášet konečné úsudky. Tak jako při všech složitějších a zejména emocionálně zatížených otázkách je žádoucí, získat pokud možno informace z obou zúčastněných stran. Pokud skutečně k zavraždění zajatců či vzdávajících se došlo, je to jistě politování a odsouzení hodné; je to však jen okrajová epizoda.

Přesun celého sporu mezi Československem a Polskem o Těšínsko na půdu pařížské mírové konference znamenal taktický zisk pro Prahu. Řečeno jinými slovy, Praha potřebovala, aby ve věci důsledného uplatnění sebeurčení Poláků v části Těšínska bylo akceptováno kompromisní řešení, respektující zásadní existenční potřeby Československa. Touto existenční nutností byla především košicko-bohumínská dráha jako jediná spojnice se Slovenskem, tedy mezi horskou hranicí oddělenou západní a východní polovinou státu, v druhé řadě pak celý uhelný revír. Lze pochopit, že na tento kompromis Varšava neměla politickou vůli přistoupit. Byla to doba vzepjaté národní myšlenky, národního *sacro egoismo*, snaha využít jedinečnou historickou příležitost a realizovat národně státní program, motivovaný mj. také heslem sebeurčení, pokud možno v nejextenzivnější podobě. Praha postupovala ostatně jinde analogicky. Nejen Těšínsko, ale vůbec západní a jižní hranice (s Německem a Československem) rozhodně nepatřily k prioritám v myšlení Piłsudského a lidí z jeho okruhu, kteří o zahraniční politice

Vojenské baráky s kaplí v Českém Těšíně kolem r. 1929, sbírka H. Wawreczky

Pozdrav z Česk. Těšína — Grüße aus Cech. Teschen

max/100-112 — 1929/29

rozhodovali a realizovali ji. Jejich zájem byl orientován na východ, kde byla momentálně reálná možnost prosadit především vojenskou silou i značně rozsáhlý územní program, respektující jen sebeurčení tamní polské menšiny, resp. historicky, ekonomicky a mocensky formulovaný program. Západní a jižní hranice se ponechávala víceméně na iniciativě místních orgánů. Místní národně revoluční orgány zas ovšem zcela přirozeně odmítaly akceptovat ve jménu např. „celostátních“ zájmů kompromis, který by znamenal jisté územní oběti oproti programu optimálnímu či maximalizovanému. Ovšem podle představ rozhodujících míst ve Varšavě nebylo Československo vůbec ceněno jako důležitý soused, aby vznikla vůle uvažovalo o koncesi v jeho prospěch. Nebylo-li přímo podceňováno (tento postoj převážoval) jako zřetelně druhořadý faktor, jenž má jako malý stát zaujmout své místo v polské architektuře mezinárodních vztahů ve středovýchodní Evropě. Nemalý podíl na tom měla okolnost, že politická Varšava nebyla o skutečných československých či českých politických koncepcích objektivně informována: převážně se tu setrvačně myslelo v tradičních, byť neaktuálních stereotypech Čechů jako nevyléčitelných rusofilů či dokonce panslavistů.²⁰

Nelze zde sledovat všechny peripetie jednání v Paříži, a to jak jednání územních komisí a vrcholných orgánů mírové konference, tak dvoustranná jednání čs.-polská. Rozhodující velmocí se snažily dotlačit oba nové státy k přímé dohodě, aby nemusely samy do sporu meritorně zasahovat a případně tak poškodit vlastní *image* v tom či onom státě. Nutno však aspoň připomenout konkrétní návrh, který z čs. strany zazněl v dubnu 1919 z úst prezidenta Masaryka. Ten vyložil svému bývalému poslaneckému kolegovi z vídeňské říšské rady, nyní předsedovi haličské PKL Z. Lasockému při jeho návštěvě v Praze zcela otevřeně a pragmaticky minimální československý program. Kryje se prakticky s hranicí arbitráže

v r. 1920, tedy i s hranicí dnešní. Tato informace prvořadě váhy však zůstala zcela bez užitku ležet mezi spisy a nikdo ze směřodátných polských politiků o ní zřejmě nebyl informován.

Průběh pařížských jednání, jenž opravdu leckdy připomínal přehazování pingpongového míčku, se zásadně změnil teprve v září 1919, kdy Nejvyšší rada rozhodla, že spor o hranici na Těšínsku bude vyřešen plebiscitem. To byl zcela zásadní přelom v průběhu celého sporu, přelom, který okamžitě nebyl asi zřejmě na polské straně správně doceněn. Rozhodnutí tam bylo přivítáno jako přípověď jistého vítězství. Plebiscit je jistě demokratickým způsobem řešení sporu, nicméně jeho výsledky lze administrativně značně ovlivnit např. vymezením okruhu osob, oprávněných k hlasování.²¹ V tomto ohledu se zas střetly čs. a polské návrhy, Praha navrhovala hlasovací právo pouze pro osoby, mající zde domovské právo, Varšava žádala za kritérium pouze bydliště. Hra šla o značný počet hlasů zvláště polských horníků v revíru. Nakonec kompromisní řešení právo hlasovat poskytlo oběma kategoriím. Zcela uniklo pozornosti nejen veřejnosti a novinářů, ale zřejmě i politických a úředních činitelů, že plebiscit měl být pouze konzultativní, nikoli decisivní. Decisivní plebiscit znamená, že většina hlasů v obci zaručuje její přiřčení tomu státu, jenž získal většinu. Při reálných poměrech na Těšínsku by to znamenalo vznik velmi složité a klikaté hranice, patrně dokonce i vznik enkláv. Konzultativní plebiscit takovou záruku neposkytuje, jeho výsledky jsou pouze podkladem a vodítkem pro konečné rozhodnutí nezávislého orgánu, který není vázán jenom poměrem hlasů, ale může při rozhodnutí přihlížet i k jiným faktorům, např. hospodářským a komunikačním. Při plebiscitu jen konzultativním se při nejednoznačném rozmístění hlasovacích výsledků obvykle postupuje tzv. metodou rovnováhy, tj. konstruuje se co nejjednodušší hranice, při níž zůstanou po jejich obou stranách asi stejné počty osob, jež původně hlasovaly pro příslušnost k druhému státu. Bylo vysoce pravděpodobné, že tato situace nastane, poněvadž do politické hry vstoupil další faktor. Rozhodnutí o plebiscitu bylo v dané chvíli takticky ziskem čs. strany, protože odvrátilo okamžité nepříznivé rozhodnutí o hranici podle tzv. Tissiho linie. Pro polskou stranu to bylo rozhodnutí slibné, ale jen podmíněčně, za předpokladu, že se nezmění preference značnější části obyvatelstva, ať už z jakýchkoliv důvodů. Taková záruka ovšem neexistovala.

Do až dosud polsko-českého sporu vstoupil neočekávaně třetí partner, totiž slezští Němci a je politicky podporující „šlonzáci“ J. Koždoně. Zatím je ani česká, ani polská politika nebrala v potaz, ovšem při plebiscitu váží každý hlas stejně. Zejména pokud jde o poslední skupinu, bylo

Těšín, meziválečné období, sbírka Henryka Wawreczky

obtížno určit její skutečnou momentální hlasovací váhu ve změněných poměrech popřevratových, nebylo možno ji však ani podcenit, zvl. s ohledem na pravděpodobné „vyvažování“ po hlasování. Poněvadž těžiště Koždoňových vlivů bylo hlavně východně od Těšína, objevily se v čs. pracovních podkladech úvahy, že tato skupina může „vyvážit“ hlasy pro Polsko v revíru. Tato skupina se v nové situaci zřetelně obrátila k Čechům, poněvadž byla zásadně proti spojení s Polskem.²² Sice se domáhala záruky nedělitelnosti Těšínska, to ovšem nebylo možno garantovat, reálně byl nemožný takový výsledek plebiscitu, který by vyzněl všude většinou pro ČSR. Nebyl to pro české plebiscitní pracovníky milý či příjemný partner, v předválečných národnostních zápasech to byl přece tradiční protivník, jímž se pro obojakost a přísluhování germanizačním snahám dokonce pohrdalo. Pochopení, že toto hnutí mělo objektivní kořeny, že nebylo pouhou německou intrikou, ale jen obratně těžilo z faktu, že část obyvatel nepocitovala ani českou, ani polskou národní identitu, nejvýš vnímala identitu zemskou, bylo kategoriím tehdejšího myšlení většiny veřejně se angažujících Čechů i Poláků cizí. Střízlivá politická kalkulace hlasů však přikazovala volky nevolky pragmatický postoj. Také slezští Němci zahájili vyjednávání jak s Čechy tak s Poláky, pokoušeli se klást dosti dalekosáhlé požadavky privilegovaného postavení, s čímž ani tu ani tam neuspěli, ale po jistém váhání (vyjma Němců bílských) přislíbili přiklonit se rovněž pro ČSR. Nikoli z náklonnosti k tomuto státu nebo k Čechům, ale opět ze střízlivé kalkulace, že to bude stát se značnější německou menšinou, jejíž nacionální práva zde asi budou lépe zajištěna. Osud Horního Slezska zatím stále nebyl vyjasněn, opavští Němci jim pak byli přirozeně bližší než německá menšina ve Velkopolsku a na Pomoří. Německá slezská politika se pokoušela sice stále občas uplatňovat svůj separatistický program neutralizace Těšínska a Ostravska, jeho reálné vyhlídky však byly nulové.

Měsíce předplebiscitních příprav patří, myslím, odhlédneme-li ovšem od let 1938-45, k nejdramatičtějšimu období dějin Těšínska. Toto období je zatím bohužel málo pramenně prozkoumáno.²³ Obě strany vynakládaly doslova vše možné, aby si zajistily preference v očekávaném hlasování. Rejstřík prostředků byl velmi široký. Postačí prolistovat dobové noviny obou stran, abychom si udělali aspoň přibližnou představu, jak nevybíravých prostředků, počínaje vulgárním a nenávislivě šovinistickým slovníkem tisku, bylo denně používáno pro soustavnou a nevybíravou indoktrinaci obyvatel. Bezuzdné štvání, hrubé urážky a špinění soupeřícího národa i vyslovené lži se staly standardem. Poučné je také prolistování slovníků i kreslených letáků; až dosud postrádáme úplnou

Hotel Hnědý jelen, meziválečné období, sbírka Henryka Wawreczky

bibliografii těchto tisků a rozbor v nich užívaných agitačních prostředků. Soustavně bylo vštěpováno mínění, že soused jiné národnosti, jenž zřejmě bude jinak hlasovat, je úhlavním nepřítelem. Nezůstávalo u působení jen nacionálně ideologického. Po letech válečné bída byly štedré dodávky levných potravin, šatstva, bot atd. nepochybně účinným agitačním prostředkem; zdá se, že v tomto ohledu měla převahu kampaň česká. Nezůstávalo jen při agitaci. Zejména v jarních měsících 1920 se začaly množit nejen pouhé bitky a rvačky, vzájemné rozbíjení agitačních táborů a schůzí, ale i používání střelných zbraní, ručních granátů atd. Akce vyvolávala protiakci, útok odvetu a tak se spirála násilí stupňovala do nekonečna, leckde začala někdy připomínat až občanskou válku. Už citovaná loňská práce regionálního polského autora líčí poměry jako jednoznačný „český teror“ a pouhou „polskou obranu“, přičemž nešetří drastickými citáty ze soudobého tisku. Kdykoliv lze ovšem dodat stejné množství podobně rozčilených citací z tisku českého. Považuji to za naivně nekritické, násilím se prohřešovaly nesporně obě strany. V revíru byly poměry asi nejvyhrocenější, ale doslova „trestní výpravy“ byly pořádány také proti obcím s větším počtem Koždoňových stoupenců. Obě strany měly ozbrojené bojůvky, nakolik dodnes známé archivní soubory ukazují, byl tento systém výrazně šíře a dokonaleji propracován na polské straně, kde byli jako velitelé a instruktoři dokonce uvolnění důstojníci a poddůstojníci z armády. Existují dokonce jmenné „mob“ seznamy těchto bojůvek podle obcí. Považuji za zcela iluzorní představu, že by bylo možno i při sebepečlivějším sebrání všech dnes dostupných informací, archiválií atd. objektivně vyhodnotit skutečné „zavinění“ v incidentech a bitkách. Ani policejní relace nelze považovat za zcela spolehlivé a objektivní, i tato část státního aparátu byla totiž vtažena do předplebiscitního boje. Snad by bylo možno někdy ověřit, nakolik tzv. „vyhánění“ zvláště agilních stoupenců protivníka se dalo jen na vrub bojůvek

a nakolik cestou vypovězení, krytého úřední legitimitou, sotva však dnes ověříme aspoň s jakous mírou spolehlivosti důvodnost takového úředního zákroku, už vůbec neposoudíme důvodnost spontánního útěku. Jako pramen vůbec se lhává tisk, v něm jsou viníkem vždy jen „oni“, soupeř; zcela věrohodní nejsou dokonce ani tzv. očití svědci. Poukazují tu zas na vzpomínky Z. Kirkor-Kiedroniowé, které „očítí svědci“ sdělili, že na jakémsi táboru lidu byl její manžel „ubit“ českou bojůvkou; vrátil se ovšem večer či nazítří domů. Že takové poměry byly také rájem pro asociální a kriminální živly, je nasnadě.

Dohodová komise přijela do Těšína s velkým zpožděním teprve v únoru 1920, aby připravila a uskutečnila plebiscit. Byla poměry zaskočena a stála vůči eskalaci napětí takřka bezmocná, i když nakonec dostala malé oddíly francouzských a italských vojáků; ani četa vojáků nemůže zvládnout několikatisícový rozvášněný dav. Zcela běžně se lze v polské literatuře setkat s výtkou, že prý tato komise či její francouzský předseda byli apriorně zaujati protipolsky. Toto obecně opakované tvrzení je však pouze opět legendou. Také v českých novinách bylo možno neméně často číst rozhořčené obviňování dohodové komise ze stranění Polákům. Vytvořil se mechanismus, že tisk každé ze soupeřících stran, jejíž nějaký návrh či požadavek komise zamítla, strhl pokřik o zaujatosti, stranickosti atd. Varšavské ministerstvo zahraničí, znepokojené těmito kampaněmi, jež se přenášely i do sejmu a do tisku v polském vnitrozemí, vyslalo nakonec pro ověření situace do Těšína svého úředníka, jehož obsáhlá zpráva pro vnitřní potřebu úřadu (proto ji považují za zcela věrohodnou) se zachovala. Zpráva připouští zdrženlivý postoj členů dohodové komise i předsedy de Mannevilla vůči polskému vládnímu zplnomocněnci posl. J. Zamorskému a tím koneckonců k Polsku. Velmi kritická byla k vypjaté prestižnímu chování Rady Narodové, jednoznačně však připsala hlavní vinu zcela nediplomatickému, dryáčnickému a rabulistickému chování vládního delegáta posl. Zamorského, jenž se vyznamenával jako táborový řečník hýřící hrozbami a silnými slovy, týmž způsobem jednal i s komisí. Pod její okna v těšínském hotelu „U jelena“ s oblibou přivedl vždy několik stovek třineckých hutníků a jejich bouřlivou demonstraci podporoval každý svůj protest či požadavek vůči komisi. Takový postup musel přirozeně komisi, která byla přece dočasným nejvyšším exekutivním orgánem země, dráždit a nemohl být na prospěch komunikaci. Lze si představit, jak v této atmosféře působilo, když těšínský list v březnu 1920 citoval Zamorského výrok, že „Polsko pokřivený plebiscit narovná šavlí“ a že prý „válka s Čechy by byla v Polsku nejpoulnější“. Dobové polské prameny důvěrné

povahy dávají na srozuměnou, že vypuknutí povstání bylo tehdy zabráněno jen o vlas.²⁴ Ve Varšavě sice nikdo z rozhodujících činitelů taktó nevažoval, tam se pohlíželo výlučně na východ, kde se chystala velká politicky motivovaná ofenzíva, ale také se nikdo od výroku nedistancoval. Zamorski byl sice posléze vládou odvolán a nahrazen gen. Latinikem, ale plameny vášní šlehalý už příliš vysoko. Stále častější se stávaly politické stávký polských i českých horníků, což vedlo k hospodářským obtížím: uhlí bylo tehdy hlavní energetickou surovinou. Plebiscit nebylo možno uskutečnit bez sestavení zcela nových hlasovacích seznamů v obcích, práce na nich však nepostupovala, ve většině polských obcí samospráva bojkotovala na výzvu Rady Narodové přípravu, dokud dohodová komise nesplní požadavek realizace správních ustanovení pařížského protokolu z doby před rokem. Vůči tomuto bojkotu se komise cítila zcela bezradnou. Řešením nebylo ani to, že si v Paříži prosadila souhlas s odložením plebiscitu ze začátku května na začátek července. Stále častěji se mluvilo na obou stranách o nemožnosti za daných poměrů plebiscit vůbec provést. Jak tedy dovést spor ke konci?

Na jaře 1920 můžeme v důvěrných interních dokumentech na české i polské straně, byť s výkyvy, zaznamenat zřetelný pokles původního optimismu a projevy obav z příznivého výsledku plebiscitu. Je jisto, že stále neutěšenější bezpečnostní poměry mohly část obyvatel znechutit tak, že by případně vůbec nehlasovala. Jako odůvodnění obav se setkáváme obvykle s výtkou teroru nebo alespoň zastrasování, jehož se dopouštěl soupeř. Dobové polské prameny i literatura argumentují také tím, že stále nebyl pro odpor čs. úřadů naplněn bod tzv. pařížské úmluvy z 3. února 1919, přikazující obnovu dělby dozoru nad obcemi a správnými úřady podle protokolu z 5. listopadu 1918. Dohodová plebiscitní komise odmítla polskému naléhání vyhovět. Protiargument český, k němuž se komise přiklonila, zněl, že ve stávajícím napětí bylo věru obtížno si představit reálné fungování místní správy v území kontrolovaném čs. armádou, kdyby tu měly působit polské civilní orgány. Bylo víc než jisté, že by tento konflikt zájmů spolehlivě vytvářel takřka denně další třetí plochy a záminky ke střetům. Literatura však obvykle opomíjí další faktor, který se i na Těšínsku projevoval, byť snad poněkud méně než jinde v Polsku. Mám na mysli únavu z války na východě, která se v zimě 1919/20 v Polsku projevovala dosti výrazně. Máme doloženo, že se projevovala i na Těšínsku. Moskva tehdy nabídla Polsku jednání o mír, ponechme stranou, nakolik upřímně. Polská armáda stála na východě daleko za souvislým polským osídlením, zhruba na hranici, jak byla pak v r. 1921 stanovená řížským mírem.

Veřejnost do značné míry nechápala, pro jaké cíle se má dál bojovat. Polská veřejnost na Těšinsku také aspoň nepřímo pociťovala, že osud tohoto koutu země zřejmě Varšavě příliš na srdci neleží, že se tu nehodlá aktivněji angažovat. Aspoň přední činitelé Rady Narodowé se o tom přesvědčili sami. Na sklonku roku 1919 dlela ve Varšavě její delegace, domáhající se energického zákroku vlády na Těšinsku, na celé čáře však nepochodila. Jak ministr zahraničí St. Patek, tak nový premiér L. Skulski dávali zřetelně najevo, že vzhledem k angažovanosti na východní frontě se Polsko nehodlá na západní hranici nijak angažovat a nebude riskovat konflikt s Prahou. Stejně vyhybavě se vyslovoval při audienci i Piłsudski a nereagoval na apel, že Poláci na Těšinsku „skládají veškeré naděje jen v jeho meč“ (!). Dokonce v soukromé audienci řekl Piłsudski posl. R. Kunickému, předsedovi polské plebiscitní komise, že „nejprve porazí bolševiky a potom teprve Čechy“.²⁵ Slezané získali ovšem i důvěrnou informaci, že na východě se chystá další velké tažení. Obojí znamenalo další odsunutí případného zájmu Varšavy o Těšinsko prakticky do nedohledna. Jistou úlohu ve změně nálad hrála i objektivně lepší hospodářská situace v Československu, také skutečnost, že např. unifikace polské valuty zavedením polské marky (dosud tu platily, stejně jako v Haliči, staré neokolkované a silně znehodnocené rakouské koruny) bylo provedeno koncem dubna 1920 při značně nevýhodném kursu pro slezské majitele korun.

Mezi velmi oblíbené, takřka klíčové legendy polské literatury patří tvrzení, že v létě 1920 Československo „využilo tísně Polska“ k prosazení dnešní hranice. Zajisté, Polsko bylo v tísní, ale nepůsobila ji Praha. Ještě v době vrcholících úspěchů (jen dočasných, ale to nikdo nemohl vědět) polských zbraní na Ukrajině byl čs. ministr zahraničí v dubnu a květnu 1920 ochoten vlekly spor rychle skoncovat neutrální (myslelo se na belgického krále), nikoli velmocenskou arbitráží. Tato šance zůstala zcela nevyužita díky nerozhodnosti Varšavy. Na počátku července, kdy polská vláda vyslala premiéra Grabského do Spa žádat o pomoc Dohody proti sovětské ofenzívě, byla situace na frontě vážná, ale zdaleka ne kritická či tragická. Československá politika a diplomacie neměly přímo ani nepřímo podíl, vinu či zásluhu ani na tom, že polská vláda se cítila nucena žádat velmoci o pomoc, ani na tom, že ve Spa si velmoci jako podmínku pomoci (která byla nakonec značně omezená) stanovily, že Polsko přijme rozhodnutí velmoci o všech dosud nevyřešených záležitostech polských hranic - nešlo jen o Těšinsko, ale i o Gdaňsk a Horní Slezsko. Československý ministr se nemusel souhlasu s arbitráží obávat: už předtím jednal v červnu v Paříži a zejména v Lon-

Český Těšín, Střelniční ulice, meziválečné období, sbírka Henryka Wawreczky

dýně o modalitách skoncování sporu a nalezl na obou místech potřebné porozumění pro své ekonomické a komunikační argumenty; posílal do Prahy vesměs uklidňující telegramy. Sekretariát mírové konference měl za půldruhého roku projednávání sporu o Těšinsko od obou soupeřících stran víc než dost nejrůznějších podkladů, memorandum, statistik atd. velmi různé průkazné hodnoty. Bylo nutno rychle najít schůdný kompromis. Československo bylo ve zřetelně výhodnější situaci, proto se velvyslanecká konference obrátila na jeho ministra zahraničí, aby takový návrh předložil. E. Beneš kompromisní návrh vypracoval, existuje jeho rukou francouzsky psaný koncept arbitrážního výroku, který velvyslanecká konference schválila a 28. 7. 1920 zveřejnila; víme, že dodal také příslušné mapy se zakreslenou hranicí. Budiž řečeno zcela jasně, že čs. ministr sice přirozeně využil situace, kterou již delší dobu předvídal a připravoval, to bylo jeho povinností jako čs. státníka, ale nezneužil ji, ač lze usoudit, že v Paříži by byl tehdy přijat i jakýkoli jiný návrh hranice: polský premiér přece podepsal ve Spa nevyplněnou směnku. Beneš předložil zdrženlivý návrh hranice, shodující se s minimálním programem, jak jej už na jaře 1919 prezident Masaryk sdělil Z. Lasockému:²⁶ zajištění dráhy na Slovensko (tj. z Těšína jen nádraží) a celého uhelného revíru. Tato hranice ovšem znamenala, že části obyvatel Těšínska na levém břehu Olše nebylo umožněno stát se ve smyslu sebeurčovacího práva součástí polského státu. V době vyhlášení arbitrážního verdiktu byla vojenská situace Polska zas už vážnější, než 10. 7., nicméně Československo nemělo vliv na rychlost práce kanceláře velvyslanecké konference a tím na datum vyhlášení rozhodnutí. Stejně dobře mohlo být vyhlášeno o dva týdny později, kdy sovětské jednotky byly už opravdu doslova na dohled od Varšavy. V této souvislosti se velmi často vytýká zdržování transportů munice do Polska železničáři zejména na trati Břeclav-Bohumín.²⁷ K blokádě těchto dodávek docházelo nejen v ČSR, ale v mnoha dalších

Český Těšín, pochod tzo. „Demelloch”, sbírky Muzea Těšínska

evropských zemích, obvykle ji organizovaly odbory, zdaleka nejen komunisté. Polská válka se Sověty, jejíž první fáze v r. 1919 byla mimo Polsko vnímána sotva okrajově, byla v Evropě roku 1920 velmi nepopulární, byla považována za projev čirého imperialismu a expanze. Nutno to přičíst na vrub dubnovému polskému tažení na Kyjev: sovětská protiofenzíva byla považována obecně za obvyklou odvetu. Polští historikové dnes²⁸ zdůrazňují preventivní aspekt tažení na Kyjev, poukazují na sovětské přípravy ofenzívy směrem na západ, v létě 1920 pak faktor sovětského „exportu revoluce do Evropy na bodáčích”, proti němuž Polsko celou Evropu chránilo. Tak to v létě 1920 v Evropě nikdo nevnímal. V r. 1920 byla tzv. revoluční vlna v Evropě obecně zřetelně v odlivu, existence teoretické revoluční koncepce neznamena ani u bolševiků automaticky, že se také skutečně přikročí k praxi exportu revoluce, přípravy ofenzívy neznamenají, že k ní také dojde. Sovětské Rusko k takové generální ofenzívě sotva mělo dost sil. I v širší evropské veřejnosti nalézalo porozumění stanovisko socialistů, že Rusko má být ponecháno samo sobě, aby vyřešilo své vnitřní problémy bez cizího vměšování. Soudím, že nebýt osudného omylu s tažením na Ukrajinu v dubnu 1920, jehož cíle byly ryze mocenské a velmocenské a jež výrazně poškodilo *image* Polska v zahraničí,²⁹ zaujala by Evropa vůči sovětské ofenzívě (a nikoli protiofenzívě) směrem na západ podstatně odlišné stanovisko, k Polsku zřetelně příznivější. Tranzit válečného materiálu přes Moravu nebyl ovšem ve skutečnosti nikdy zcela přerušen, byl nejvýš zpomalován, MNO přejímalo zadržené vlaky či vagony a instradovalo je nikoli přes

Bohumín, ale přes Slovensko dál do Polska. V polské literatuře se dokonce objevilo tvrzení, že prý československá armáda chystala v době polské krize dvěma divizemi (!) vpád do Polska.³⁰ Je to tvrzení naprosto nesmyslné a nepodložené, opírá se jen o jakési hlášení polské vojenské zpravodajské služby. Agent mohl snadno zaznamenat pohyb vojenských jednotek zvl. na Slovensku z jihu, kde byly soustředěny ještě od války s Maďarskou republikou rad v r. 1919 a nyní se přesunovaly do svých mírových posádek, docházelo i k přesunům směrem ke karpatské hranici, kde se vytvářela bezpečnostní clona pro zcela neočekávaný případ, že by sovětská vojska snad překročila československé hranice. Takové tvrzení, okatě naznačující domnělou přípravu k jakémusi vpadnutí Polsku do zad, pokračuje i meze pouhé legendy.

Dne 10. srpna 1920 pak dohodová plebiscitní komise, aniž splnila své původní poslání, předala správu země československým a polským úřadům. Doba mezi rozhodnutím ve Spa a 28. 7. neuplynula však v pasivitě, Polsko se snažilo hořečně vysílat další delegace, zakročovat u Francouzů a Britů, pokračovalo v tom dokonce ještě řadu týdnů po zveřejnění arbitráže v představě, že se podaří ji zvrátit. V Polsku samém byla pozornost obrácena hlavně k dění na frontě, jež se vyvíjelo stále nepříznivě, pak až hroživě. Na Těšínsku zavládlo v polské veřejnosti přirozeně zklamání a roztrpčení, tisk psal o novém dělení Polska, atd. Spokojenost však nezavládla plně ani na české straně. Část politického spektra, zejména národní demokracie, toho využila k silně *unfair* vnitropolitickému střetu a spustila velmi licoměrnou kampaň, obviňující ministra zahraničí ze „zrady” historických hranic, národních zájmů atd. Víme, že nutnost kompromisu a upuštění od historické hranice právě zde se nahlížela už před převratem. Ovšem stálý výbor Národního shromáždění schválil zprávu ministra Beneše většinou jediného hlasu! Jinak než kompromisem nebyl celý spor vůbec řešitelný. Arbitráž z 28. 7. pak byla pro československé státní zájmy optimální.

Začala nová etapa v dějinách Těšínska. Nebyla snadná pro žádnou z dosud soupeřících stran, především psychologicky, vlny národně politických vášní se zvláště v posledním půlroce zvedly příliš vysoko. Nyní šlo o to, najít modalitu legitimního korektního občanského soužití.³¹

Tento článek byl napsán na začátku roku 2000.

Poznámky

- 1 J. VALENTA: *Česko-polské vztahy v letech 1918-1920 a Těšínské Slezsko*. Ostrava 1961, 501 s. Na tuto práci odkazují pro podrobnosti a rovněž pro archivní odkazy.
- 2 J. VALENTA: *Rozdělení Těšínska před sedmdesátí lety*. Těšínsko 1990, č. 4, s. 1-4. Naposledy jsem se k problému opět jen zhuštěně vyslovil ve stati *Edvard Beneš a Těšínsko v letech 1918-1920*. In: K. NOWAK (red.): *Śląsk Cieszyński u zarania polskiej i czechostowackiej niepodległości 1918-1920*. Cieszyn 1999, s. 21-29; srv. též *Dějiny Zaolží ve 20. století: skutečnosti versus legendy*. Slovanský přehled 87, 2001, č. 1, s. 27-42.

- 3 Zvlášť odpuzujícím, naštěstí (doufejme) spíše výjimečným příkladem je publikace J. PYSZKO (vyd.): *Zaolzie w świetle faktów i dokumentów oraz oczach obcych*, Sv. I. B. m (Cieszyn), b.r. (1999), 206. s. Vyslovuji se k ní v obsáhlé recenzi, srv. Slezský sborník 99, 2001, č. 1, s. 49-55. Je to většinou sbírka štvavých protičeských publicistických slátanin bez jakékoliv informační hodnoty (rec. vyšla později, než jsem čekal)
- 4 Jediná větší česky mluvící menšina existovala tehdy jen v příhraniční části pruského Horního Slezska, z rozsáhlejšího programu nároků na Ratibořsko a Hlubčicko (opírající se o zjištěné skupiny česky mluvícího obyvatelstva) bylo nakonec získáno jen nevelké území Hlučínska. Právě zde se ovšem zřetelně ukázalo, že užívání češtiny („moravštiny“) jako domácího jazyka zdaleka ještě neznamená, že jinak vesměs bilingvní obyvatelstvo má také *vědomí české národní identity*. Ovšem identita je vědecky pojmem mnohem mladším, kolem roku 1918 byl jazyk jediným tehdy známým a tedy určujícím znakem národní příslušnosti.
- 5 Na tento konflikt několikaletých národních aspirací na východě poukázal např. citlivě R. Wapiński v recenzi dále cit. sborníku *Wojna polsko-sowiecka 1920 r.* In: *Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej XXVII*, 1992, s. 197 n.
- 6 Je dodnes rozšířena a oblíbena zvl. v části německé/sudetoněmecké historizující publicistiky, napadající přiřčení Němcí obývaných území Polsku a Československu.
- 7 Podrobně jsem to vložil ve studii J. VALENTA: *Český Wallenrod. Politický důvěrník české Maffie dr. Karel Locher v Krakově v r. 1918*. *Slovanské historické studie* (Praha) 22, 1993.
- 8 Podrobně o tom a dalších aktivitách J. GRUCHAŁA: *Droga Cieszyńiaków do Ziemi Obiecanej*. Cieszyn 1988.
- 9 Poslední práce, která už vzhledem k tématu i místu vydání bude na obou březích Olše jistě pilně čtena, opakuje tuto tradiční legendu zcela nekriticky. - W. JANIK: *Bitwa pod Skoczowem, 28-30 stycznia 1919 roku*. Cieszyn 1999, s. 56. Podstatně opatrněji se vyslovuje J. JANUSZEWSKA-JURKIEWICZ: *Józef Piłsudski wobec Zaolzia (1919-1935)*. *Pamiętnik Cieszyński* 14, 1999, s. 67, mluví o „umowie, rozgraniczającej zakres działalności“.
- 10 Používá-li se v polské literatuře běžně termínu *umowa*, je to věcně nesprávné, implikuje to už jakousi definitivnost, konečnost, vhodnější by byl termín *porozumienie*, nejlepší ovšem zcela neutrální termín *protokol* jako v originále.
- 11 Otázku vznesení polských nároků na Spiš, Oravu a sever trenčínské stolice ponechávám stranou. Tato otázka byla po celou dobu politicky jednoznačně ve stínu otázky Těšínska a má řadu specifik, jimiž se zde nemůžeme zabývat; výklad by neúměrně narostl.
- 12 Pokud vím, zatím jen jediný polský autor se odhodlal napsat, byť velmi opatrně, logický závěr, že „rozhodnutím o provedení voleb na území, o jeho příslušnosti nebylo ještě přesně rozhodnuto, (...) Poláci jako první porušili či zlomili ustanovení dohody z 5. listopadu“. J. MATUSZAK: *Geneza i przebieg wydarzeń na Śląsku Cieszyńskim w styczniu 1919 roku*. *TeKa Historyka* 15, Warszawa 1999, s. 20-21. - Ovšem kdo tuto knížku studentských prací s malým nákladem vůbec dostane na Těšínsku do rukou!
- 13 P. S. WANDYCZ: *Listy Józefa Piłsudskiego do Masaryka i Focha*. *Niepodległość* XV, 1982, Nowy York - Londyn, s. 108-110.
- 14 Návrh na zřízení smíšené komise nebyl obsažen v Piłsudského dopise, v tom se dosavadní literatura mylí, když opakuje omyl ze vzpomínek člena poselstva, D. S. Wandycze, otištěných v měsíčníku *Orzeł Biały*.
- 15 Záznam tohoto rozhovoru jsem zatím bohužel v archivu TGM nenalezl. Shodně však referuje dle francouzských pramenů W. Rojek, viz *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Historyczne* 98, Kraków 1992, s. 76.
- 16 Je na pováženo, že např. těšínský historik E. Buława ve svém seriálu *Z żołnierskich tradycji Śląska Cieszyńskiego*, otiskovaném v časopise, jenž se mezi polskou menšinou na Zaolší hojně čte, líčí „zbrojny zabór“ jako motivovaný pouze bohatstvím tohoto regionu. Srv. *Zwrot* 1999, č. 3, s. 16. - To je rovněž vytváření legendy s negativní konotací.
- 17 Tyto nesmyslné legendy opakuje s vážnou tváří a bez stínu pochybnosti i nejnovější práce W. JANIK: *Bitwa pod Skoczowem*, s. 67-68.
- 18 Viz brožuru *Stonawa pamięta*, Cieszyn 1999, v níž je otištěno několik studií a editovány dobové svědecké výpovědi.
- 19 Ve východní polské politice nehrálo sebeurčení žádnou nebo jen zcela podřízenou roli, šlo tu o ambiciózní pokus vybudovat polskou velmoc jako vedoucí sílu velkého, snad federálního bloku, jež by zaujala místo Ruska jako rozhodující východoevropské velmoci. Pokus obnovit někdejší *Rzeczpospolitą* však byl iluzí a fikcí, v dané době zcela neuskutečnitelnou. Navenek prezentovaný program pomoci a podpory sebeurčení Ukrajinců a Bělorusů nalézal jen nepatrnou odezvu, Litevci pak jednoznačně preferovali oddělenou vlastní státnost.
- 20 Doslova drastické doklady podává H. WALCZAK: *Józef Piłsudski i koła belwederskie wobec konfliktu polsko-czechosłowackiego w latach 1918-1920*. In: *Śląsk Cieszyński u zarania*, op. cit., zvl. s. 9-10. Vyslovil jsem se k tomu kriticky ve stati *Postoje polské politiky veřejnosti k Československu 1918-1925. (Legenda a stereotypy - věcné úskalí obrazu našich vzájemných vztahů)*. *Slovanský přehled* 86, 2000, č. 1, s. 45-62.
- 21 Takto byly např. významně zmanipulovány výsledky hornoslezského plebiscitu v r. 1921 ve prospěch Německa, když sem byly jen pro odezdání hlasu svázeny z celého Německa celé vlaky osob zde narozených, jež se však dávno trvale odstěhovaly.
- 22 Nepochybně její stoupenci mluvící „po naszemu“, byli při rakouských sčítáních vykazováni jako občané s polským obcovacím jazykem, nechtěli však být „Poláky“ politicky a státně, od statistických dat „Poláků“ např. v r. 1910 by bylo tudíž na místě je při kalkulacích „většin“ odečíst. Stručně o jejich roli naposledy M. GAWRECKÁ: *Slezská lidová strana a rozdělení Těšínska 1920*. In: *Rozpad Rakouska-Uherska a fenomén versailleského systému ve střední Evropě*. Opava - Wien 1997, s. 38-41.
- 23 Nejnověji se o vyvážené zpracování částečně pokusil P. KACÍŘ: *Terorismus na Těšínském Slezsku v souvislosti s přípravou plebiscitu v letech 1919-1920*, ve sborníku: *Śląsk Cieszyński u zarania...*, op. cit.
- 24 J. JANUSZEWSKA-JURKIEWICZ, op. cit., s. 72.
- 25 Podrobně o tom informuje členka deputace Z. Kirkor-Kiedroniowa ve svých pamětech. Kolovala dokonce verze Piłsudského výroku, že až porazí bolševiky, Čechy „vyřídí jako zákusek“.
- 26 TGM opakoval asi v podstatě týž návrh hranice na Olši v lednu 1920 vysl. A. Wysockému. Podrobnosti bohužel neznáme. J. JANUSZEWSKA-JURKIEWICZ, op. cit., s. 72.
- 27 Nejnověji souhrnně M. BORÁK ve sborníku red. K. Nowaka, Cieszyn 1999 (viz pozn. 17).
- 28 Viz přehledně sborník A. KORYN (red.): *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku*. Warszawa 1991.
- 29 Upozorňují opět na cit. recenzi R. Wapińskiego (pozn. 5), že je nutno i sovětské záměry líčit přesněji a citlivěji; v dalším upozorňuje na „příliš ukvapené závěry“ M. K. Kamińskiego tamtéž o čs. politice vůči Polsku.
- 30 Srv. M. K. KAMIŃSKI: *Czechosłowacja wobec wojny polsko-bolszewickiej w 1920 roku*. *Sborník Wojna polsko-sowiecka 1920 roku*, Warszawa 1990, s. 192.
- 31 Zatím existuje vedle mnoha dílčích studií pouze jediná komplexní práce D. GAWRECKI: *Politické a národnostní poměry v Těšínském Slezsku 1918-1938*. *Český Těšín* 1999. *Studie o Těšínsku* sv. 15, 403 s., na kterou pro další vývoj odkazuji.

Česko-polský spor o Těšínsko z let 1918 až 1920 vyvolával živý zájem nejen mezi politiky, novináři či historiky, ale nacházel odezvu i v uměleckých kruzích malířů, básníků a spisovatelů. Například v české poezii se na toto téma tehdy objevily další emotivně vypjaté básně Petra Bezruče, dodatečně zařazené do Slezských písní, nebo verše Viktora Dyka. Pro většinu čtenářů bude však zřejmě překvapením, že verše o Těšínsku psal tenkrát i Karel Čapek, světově proslulý zcela jiným druhem literární činnosti.

Připomenul to nedávno výtečný znalec Čapkova díla Josef Polák v knize *Pseudonymní a anonymní tvorba Karla Čapka v týdeníku Nebojsa (1918-1920)*, vydané v Praze r. 2000, z níž v našem článku vycházíme. Podařilo se mu shromáždit celkem 88 básní a 8 dalších textů, které dosud nebyly knižně vydány a nejsou zahrnuty ani v akademickém vydání Čapkových spisů. Čapek je psal pod pseudonymem Plocek (příp. pod šifrou P.) nebo Vašek do satirického týdeníku *Nebojsa*, který vydával a redaktorsky vedl jeho bratr Josef Čapek. Časopis vycházel od 31. října 1918 do 31. prosince 1920 a redakční radu tvořili Karel Čapek, Viktor Dyk, Jan Herben a Svatopluk Machar. Byl to časopis obrázkový a k jeho ilustrátorům patřili kromě Josefa Čapka též Jan Štursa, Bohumil Kafka, Otakar

Titulní list časopisu *Nebojsa*
Památka K. Čapka,
Stará Huť u Dobříše

Španiel, Richard Lauda, Rudolf Kremlička, Jan Konůpek, Vlastimil Rada, Václav Rabas, Vojtěch Sedláček, Vlastislav Hofman aj.

Dobová potřeba hájit zájmy českého národa proti nebezpečnostem a nástrahám, jež cíhaly na každý chybný krok sotva zrozeného státu, vycházela z málo povzbudivých zkušeností z posledních staletí a jistě odůvodňovala usilovnou snahu nepromarnit historickou příležitost, jakou vznik Československa znamenal. Karlu Čapkovi tehdy už táhlo na třicítka a i on se rozhodl aktivně pracovat na předsevzetí, jež si dal časopis *Nebojsa* do vínku: „Z národa, jehož okovy padly, nutno učiniti národ a lidí svobodné.“ Proto se pustil do tvorby

aktuální politické satiry ve verších, jak to bylo tehdy v novinách a časopisech mnohem častějším zvykem než dnes. Jeho skoro každý týden nové básničky nepostrádaly humor, vtip či sarkasmus, ale ani kritičnost pohledu, často zaměřeného i do řad vlastního národa. Je však nasnadě, že podřízení poetického umění ideologii a propagandě, jak k tomu při obhajobě státních zájmů občas docházelo, se muselo podepsat i na kvalitě výsledného díla. Necítím se však kompetentním k tomu, abych hodnotil uměleckou úroveň Čapkových veršů. Myslím že postačí, budeme-li je vnímat jako svérázný dokument oné vzrušené doby.

V Polákově výboru jsou celkem čtyři Čapkovy básně, které se týkají sporu o Těšínsko. První dvě napsal pod pseudonymem Plocek. Ta úplně první byla součástí specifického veršovaného útvaru *Kronika pestrá*, v němž Čapek pravidelně komentoval události posledních dnů, ať už se odehrávaly na domácí či mezinárodní scéně. Počátkem února 1919 mu tedy nemohl ujít vojenský konflikt mezi Polskem a Československem, započatý československým útokem na Těšínsko 23. ledna.¹ Vyčetl nejprve Polákům, že v duchu svých národních tradic narušují slovanskou jednotu, jak to učinili za první světové války, kdy spolu s Rakušany a Němci bojovali proti Rusku, a nyní se obracejí i proti Ukrajincům a Čechům. Zároveň ale lituje, že na Těšínsku došlo k prolévání „bratrské“ krve.

Kronika pestrá

Zahučaly hory,
zahučali Leši,
jeszcze Polska niezginęła,
jeszcze Polska hřeší.

S Austriaky ve Vídni,
s Austriaky v širém poli,
s Germány jít na Čechy,
na Rusy a na Chocholy,

dané slovo porušit,
to je stará politika,
v antických jež dějinách
sluje Fides Polonica.

Žel té krve, žel těch hněvů,
Těšíne, ach Těšíne!

Co se stalo mezi bratry,
netěší, ach netěší.

!...!²

Nebojsa, r. 2, 1919, č. 6 (6. 2. 1919), s. 48.

Druhá básnička otištěná o měsíc později už prolité krve nelituje, ba právě naopak. Reaguje zřejmě na skutečnost, že československá vláda se podřídila příkazu Dohody a dala rozkaz k ústupu československých vojsk na linii podle vojenské úmluvy ze 25. února 1919, tedy k opuštění většiny území získaného lednovým útokem. Básník se skoro v bezručovském stylu za toto rozhodnutí stydí.

Těšín

Snad tedy nezbyvá než sklonit hlavu
a říci jen: My přesto byli v právu?
Snad zbývá jenom poděkovat suše
a zlého slova neříci?

Na Těšín cestu přes naše jde duše.
Chtěli jsme říci, že přes naše těla.
Krev raději by téci měla,
než takto hnát se do lící.

Nebojsa, r. 2, 1919, č. 10 (6. 3. 1919), s. 78.

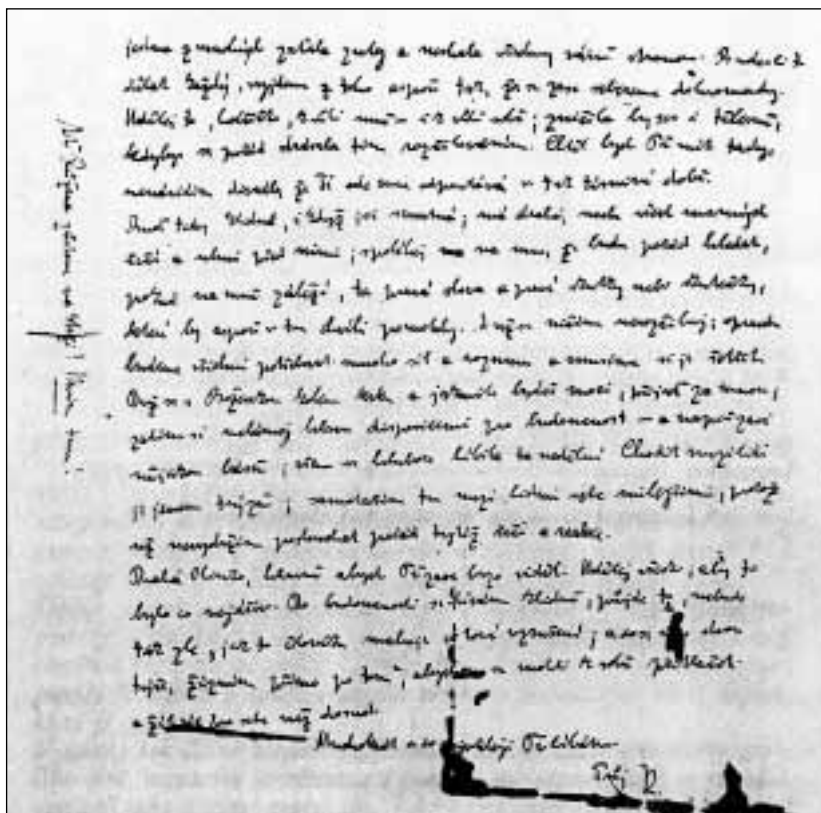
Další dvě básně vznikly až o rok a půl později a týkaly se již definitivního rozhodnutí Spojenců o osudu Těšínska, jež bylo na Konferenci velvyslanců rozděleno mezi Polsko a ČSR. Arbitrážní výrok vyvolal vlnu rozhořčení a kritiky především v Polsku, kde se cítili poškozeni mnohem výrazněji než v Československu. Ale pobouření nad částečnou územní ztrátou propuklo i v Praze. Místní politici se začali vzájemně obviňovat z odpovědnosti za neúspěch, i když dosažené řešení bylo pro československou stranu až nečekaně výhodné. Dobovou atmosféru zachytily i obě Čapkovy básničky, napsané tentokrát už pod pseudonymem Vašek.

28. červenec

Těšíne, Těšíne,
zahrado zelená,
co jsme tam zaseli
ty drahý semena.

Lásko ty zrazená
žalovat světem leť:
„Seli jsme, seli jsme,
kdože tam klidí teď?“

Nebojsa, r. 3, 1920, č. 34 (20. 8. 1920), s. 227.

Mea maxima culpa

Zkrvavili nám bílý šat,
vzali nám, co je nám svato;
nestačíme teď volat a ptát:
„Čí vina? Kdo vinen za to?“

Jednomu pliváme do očí,
druhému hrozíme pěstí:
„Ten, ten - jen straně své otročí.“
„Ty, ty ses neměl dáti svěsti!“

Pokorně pohlédněm na nebe.
Banda jsme - stejně vždy líná,
ukážme prstem svým na sebe
a rceme: „Naše to vina!“

Nebojsa, r. 3, 1920, č. 34 (20. 8. 1920), s. 226.³

Nepočítáme-li drobný povzdech nad tím, že se očekávaný rozpad polského státu neudál, jak to vyjadřuje jedna z Plockových „pestrých kronik“,⁴ nelze už v časopise patrně najít žádné další Čapkovy verše, jež by se nějak týkaly Těšínska. I ty doložené však patří spíše k literárním kuriozitám.

*Faksimile rukopisu
Karla Čapka
Památník K. Čapka,
Stará Huť u Dobříše*

Poznámky

- 1 J. Polák se mylí, když báseň dává do souvislosti se spojeneckým rozhodnutím o rozdělení Těšínska, k němuž došlo až mnohem později.
- 2 Převzato i s chybou v polštině (zápor má stát ve větě samostatně). Další sloky básně připomínají rozmary počasí a parodují přehnanou domácí víru v jednání mírového kongresu v Paříži.
- 3 J. Polák uvádí chybně datum publikace 20. března 1920, ač je zřejmé, že obě básně reagují na arbitrážní rozhodnutí Konferencí velvyslanců ze 28. července 1920.
- 4 „Bude draho, bude draž./úroda prý někde lehla./jeszcze Polska niezginęła./ léto miji, trvá Švehla...“ Kronika pestrá, *Nebojsa, r. 2, 1919, č. 33 (14. 8. 1919), s. 261.*

Zdeněk Kilián se narodil v roce 1897 v Moravské Ostravě. Vystudoval dvouletou obchodní školu v Mariánských Horách, pak byl zaměstnán v pojišťovně. Botanice, která se stala jeho celoživotním koníčkem, se začal intenzivně věnovat počátkem 50. let a brzy se stal velmi dobrým floristou. Spolupracoval s vědeckými ústavami, mezi jinými s Vlastivědným ústavem ve Frýdku-Místku, s Východočeským muzeem v Pardubicích a se Slezským muzeem v Opavě. Přírodovědné oddělení Slezského studijního ústavu ČSAV v Opavě, vedené tehdy A. Švachou, dr. L. Kempným a později prof. F. Krkavcem, vyzvalo Z. Kiliána k řešení badatelských akcí ústavu. Svědčí o tom dokumenty z roku 1954 a 1955, který jej pověřují k zahájení výzkumu ve Slezských Beskydech.¹

Orchis mascula subsp. *signifera* – vstavač mužský znamenavý

V rámci badatelských akcí ve východní části slezské oblasti, kterých se účastnil od 1954 do roku 1962, floristicky prozkoumal údolí těchto potoků: Bystřice, Hlučová, Horský potok, Jestřábí, Kopytná, Kostkov, Kotelnice, Křínovský, Lísky, Liderov, Lišnice, Lomná, Mionší, Ošetnice, Radvanov, Rohovec, Řeka, Staviska, Stonávka, Střelma, Šadovský potok, Tyrka, Vendryňka, Vlašský potok a řeka Olše.

Věnoval se rovněž horským hřebenům a lesním celkům: prales Mionší, Babí hora, Prašivá u Vendryně, Vavříkova hora, vrch Zelená u Jablunkova, smíšený les Kotelnice u Jablunkova, Kozubová, Ostrý, Malá Kyčera a Malá Kykula, Gírová, Skalaka, Velký Polom, městský les u Jablunkova, vrch Jahodná a Hradisko v Dolní Lištné, smíšený les Velké Sosny u Třince, smíšený les

mezi obcemi Pazderna a Dobrá u Frýdku, okolí Dolních Domaslovic, lesíčky v okolí Stanislavic, smíšený les mezi Horní Suchou a Životice, Černá zem u Sedliště, okolí Kojkovic u Třince, okolí Milíkova, Bukovce a Písečné, v olšině u Bystřice nad Olší, olšina u zastávky Louky nad Olší, les Bahno u Hnojníku, severní úpatí Goduly u Komorní Lhotky, okolí Oldřichovic u Třince, vrch Kozinec, vrch Hůrka, okolí obce Vělopolé, okolí Stříteže, Ropice, Vělopolé kóta 395 a Vělopolé - Dolní Žukov.

Při svých studiích na Těšínsku jednak našel a zaznamenal 578 rostlinných druhů, jednak ověřil některé vzácné taxony popsané prof. G. Weebrem z počátku století (např. starčkovec jestřábníkolistý (*Erechtites hieraciifolia*) ze smíšeného lesa mezi obcemi Pánské Nové Dvory – Pazderna nebo prostřelenec křížatý (*Tretorhiza cruciata*) z Černé země u Sedliště). Dokladový materiál z průzkumů na Těšínsku byl uložen ve Slezském muzeu v Opavě a ve Slezském studijním ústavu ČSAV v Opavě.

Z. Kilián začal s floristickým průzkumem na řece Stonávce a Lučině v roce 1954. Horní a střední tok těchto řek spadá do podprovincie karpatské biogeografického regionu beskydského a podbeskydského a dolní tok řeky do podprovincie polonské bioregionu ostravského (Culek et al. 1996). Z mapy potencionální přirozené vegetace se od pramene střídají mapovací jednotky: květnatá bučina, ostřicová dubohabřina, podmáčená dubová bučina, lipová dubohabřina a podmáčená dubová bučina (Neuhäslová et al. 1998).

Stonávka pramení na severním okraji Lysohorské hornatiny v sevřeném údolí mezi vrchy Kyčera (769 m), Čupel (872 m), Prašivá (843 m) v nad. m. v. 690 m. V Komorní Lhotce (420 m) přibírá vody z Ráztoky a vtéká do Třinecké brázdy a dále do Těšínské pahorkatiny. Zde byla postavena vodní nádrž Stonávka a navazující vodní nádrž Těrlicko. Řeka Stonávka vytéká z přehrady až za Dolním Těrlickem. V Karvině Sovinci (230 m) se vlévá do řeky Olše.

Godula u Komorní Lhotky, severní svah (1959-61)

Ze subatlantských druhů byl zaznamenán pěrnatec horský (*Lastrea limbosperma*), oreofyt kýchavice zelenokvětá (*Veratrum lobelianum*) a z druhů květnatých bučin svízel vonný (*Galium*

odoratum), kakost smrdutý (*Geranium robertianum*), bažanka vytrvalá (*Mercurialis perennis*), bika hajní (*Luzula luzoloides*), vraní oko čtyřlísté (*Paris quadrifolia*).

Potok Stonávka u Komorní Lhotky (1954-1962)

Z karpatských endemitů byl zaznamenán pryšec mandloňovitý (*Tithymalus amygdaloides*), z druhů květnatých bučin kyčelnice cibulonosná (*Dentaria bulbifera*), svízel vonný (*Galium odoratum*), kapraď samec (*Dryopteris filix-mas*), kakost smrdutý (*Geranium robertianum*), svízel okrouhlostý (*Galium rotundifolium*), pitulník žlutý (*Galeobdolon luteum*), bažanka vytrvalá (*Mercurialis perennis*), šalvěj lepkavá (*Salvia glutinosa*), žindava evropská (*Sanicula europaea*), starček vejčitý (*Senecio ovatus*), ze vstavačovitých rostlin kruštík široolistý (*Epipactis helleborine*), pětiprstka žežulník (*Gymnadenia conopsea*), bradáček vejčitý (*Listera ovata*), prstnatec májový (*Dactylorhiza majalis*), vstavač mužský velkokvětý (*Orchis mascula* subsp. *signifera*), hlavinka horská (*Traunsteinera globosa*), prstnatec listenatý (*Dactylorhiza longibracteata*), vemeník dvoulistý (*Platanthera bifolia*).

Smíšený les Bahno u Hnojníku

Z prvků smrkových bučin byly zaznamenány žebrovice různolistá (*Blechnum spicant*) a věsenka nachová (*Prenanthes purpurea*), z karpatských endemitů pryšec mandloňovitý (*Tithymalus amygdaloides*), ze subatlanských druhů hořepník tolitový (*Pneumonanthe asclepiadae*), z horských druhů žlutucha orlíčkolistá (*Thalictrum aquilegifolium*) a kýchavice zelenokvětá (*Veratrum lobelianum*). Z druhů bažinných olšin škarda bahenní (*Crepis paludosa*), zblochan vodní (*Glyceria maxima*), potměchuť popínavá (*Solanum dulcamara*), olešníkovec bahenní (*Thyselinum palustre*), dvouzubec nicí (*Bidens cernua*) a violka bahenní (*Viola palustris*), z neofytů křídlatka japonská (*Reynoutria japonica*).

Smíšený les Bučina u Stanislavic, kóta 320

Z druhů lipových dubohabřin byly zaznamenány sasanka hajní (*Anemone nemorosa*), kopytník evropský (*Asarum europaeum*), ptačinec velkokvětý (*Stellaria holostea*), pitulník žlutý (*Galeobdolon luteum*), jaterník trojlaločný (*Hepatica nobilis*) a kokořík mnohokvětý (*Polygo-*

natum multiflorum). Z prvků květnatých bučin kyčelnice žláznatá (*Dentaria glandulosa*) a pryšec mandloňovitý (*Tithymalus amygdaloides*).

Blechnum spicant
– žebrovice různolistá

Řeka Lučina pramení v údolí sevřeném masivem Prašivé (843 m) a Malé Prašivé (707 m) při severním okraji Lysohorské hornatiny v nad. m. v. 580 m. V Dobraticích klesá do Třinecké brázdy a dále do Těšínské pahorkatiny. V Horních Domaslovicích vtéká do vodní nádrže Žermanice. Ve Slezské Ostravě (230 m) se vlévá do řeky Ostravice. Horní a střední tok Lučiny spadá do podprovincie karpatské biogeografického regionu beskydského a podbeskydského a dolní tok řeky do podprovincie polonské bioregionu ostravského (Culek et al. 1996).

Smíšený les mezi obcemi Panské Nové Dvory-Pazderna

Z horských poloh sestupuje žebrovice různolistá (*Blechnum spicant*) a kýchavice zelenokvětá

(*Veratrum lobelianum*), ze subatlantských druhů byly zaznamenány hořepník tolitový (*Pneumonanthe asclepidae*) a vrbina hajní (*Lysimachia nemorum*), z prvků květnatých bučin kyčelnice žláznatá (*Dentaria glandulosa*) a devěsíl bílý (*Petasites albus*), z druhů mokřadních olšin dáblík bahenní (*Calla palustris*) a olešníkovec bahenní (*Thyselinum palustre*), z rašeliništních druhů suchopýr úzkolistý (*Eriophorum angustifolium*), bezkoleneček modrý (*Molinia coerulea*) a violka bahenní (*Viola palustris*). Z údajů prof. Weebera (1900-1903) byl ověřen starčekovec jestřábníkolistý (*Erechtites hieracifolia*).

Smíšený les u Dolních Domaslovic s kótou 379

Z druhů květnatých bučin byly zaznamenány šalvěj lepkavá (*Salvia glutinosa*) a starček vejčitý (*Senecio ovatus*), samorostlík klasnatý (*Actaea spicata*), z druhů lipových dubohabřin sasanka hajní (*Anemone nemorosa*), krtičník hlízkatý (*Scrophularia nodosa*), šťavel kyselý (*Oxalis acetosella*), violka lesní (*Viola reichenbachiana*) a kokořík mnohokvětý (*Polygonatum multiflorum*). Ze vstavačovitých rostlin

vemenník dvoulistý (*Platanthera bifolia*), vstavač mužský velkokvětý (*Orchis mascula subsp. signifera*), prstnatec plamatý (*Orchis maculata*), bradáček vejčitý (*Listera ovata*) a vzácný prvek ostřicových dubohabřin, okrotice bílá (*Cephalanthera damasonium*).

Smíšený les mezi Horní Suchou a Životicemi

Ze subatlantských druhů byly zaznamenány hořepník tolitový (*Pneumonanthe asclepidae*) a třezalka rozprostřená (*Hypericum humifusum*), z druhů horských smrčín žebrovice různolistá (*Blechnum spicant*), z druhů květnatých bučin rozrazil horský (*Veronica montana*), žindava evropská (*Sanicula europaea*), kyčelnice devítistá (*Dentaria enneaphyllos*) a prvky lipových dubohabřin konvalinka vonná (*Convallaria majalis*), prvosenka vyšší (*Primula elatior*), bika chlupatá (*Luzula pilosa*), subendenit čarovník alpský (*Circaea alpina*). Ze vstavačovitých druhů bradáček vejčitý (*Listera ovata*), prstnatec májový (*Dactylorhiza majalis*) a krušík široolistý (*Epipactis helleborine*).

Publikované články Zdeňka Kiliána k Těšínsku:

Kilián Z. et Kilián O. (1956): Zpráva o floristickém průzkumu Těšínska. – Přír. sbor. Ostrav. kraje, Opava, 17: 289-291.

Kilián Z. (1960a): Floristický průzkum těšínských Beskyd.- Vlastivěda – Těšínsko, Opava, p. 14-15.

Kilián Z. (1962): Nová lokalita *Glyceria declinata* Bréb. ve Slezsku. – Přír. sbor. Ostrav. kraje, Opava, 23:376.

Kilián Z. (1969): Nejvýznačnější a vzácné rostliny Těšínska. – Poznej a chraň. Zpravodaj severomoravského obvodu sboru ochrany přírody, Ostrava, p. 27-29.

Literatura

Culek M. et al. (1996): Biogeografické členění české republiky. Enigma, Praha, pp. 347.

Kilián Z. (1954-1962): Těšínsko. Floristické výzkumy východní části těšínského Slezska, prováděny od roku 1954 do roku 1962 na horských hřebenech, olšínách a loukách. Ms. [Depon in: Ostravské muzeum].

Neuhäslová Z. et al. (1998): Mapa potencionální přirozené vegetace České republiky. Academia, Praha, pp. 341.

Poznámky

- 1 Ředitelství Slezského studijního ústavu vystavilo Zdeňku Kiliánovi průkaz, který jej opravňoval provádět výzkumné úkoly ve slezské oblasti v rámci badatelských prací. Archiv soukromé korespondence Z. Kiliána, Depon in: Ostravské muzeum.

MLOK SKVRNITÝ (SALAMANDRA SALAMANDRA) V PŘÍRODNÍ REZERVACI „VELKÉ DOLY“

Ing. Jiří Kupka

Již několik let se zabývám studiem přírody Těšínska, zejména pak faunou a musím konstatovat, že Těšínský kraj už pro mne připravil nejedno milé překvapení, například v podobě zajímavého nálezu. Lze s určitostí říci (a každý kdo je milovníkem přírody mi to dosvědčí), že snad

ani jedna vycházka či práce v terénu se neobejde bez „nového“ objevu. Vždyť kdo je ochoten z knihy přírody číst, má co dělat po celý život a nikdy se nebude v přírodě nudit a Těšínsko je pro takovýto typ „čtenáře“ jako stvořené. O jeden takový překvapivý nálezu se chci s vámi podělit.

Při vyslovení slova „mlok“ se každému jistě před očima vybaví to zvláštní a jedinečné stvoření (ostatně jako každá rostlina či živočich) zvláštního tvaru a zbarvení. Ještě tu a tam se po vlastech českých můžeme s tímto živočichem setkat ve větším množství. Je to živočich především noční, ale můžeme jej spatřit i ve dne, zvláště za mokra či při dešti, po déletrvajícím období sucha, kdy si to mloci vznešeně vykračují třeba po lesní cestě.

Na území našeho státu se vyskytuje mlok skvrnitý (*Salamandra salamandra*). V dřívějších dobách byl druhem hojnějším a naši předkové věřili, že je díky svému nápadnému zbarvení zplozencem pekla, s mocí odolávat ohni a uhasit jej.¹ Současný výskyt mloka skvrnitého na území České republiky má už jen mozaikovitý charakter.² Po přeměně přirozených lesních porostů na monokultury jehličnanů v celých oblastech vymizel. Na jeho vymizení a úbytku se však podepsala i řada jiných faktorů (kyselé deště, znečišťování prameništ, vysbírávání pro chov v zajetí aj.). Mlok skvrnitý je chráněn zákonem ČNR č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny a ve vyhlášce MŽP ČR č. 395/1992 je veden jako silně ohrožený druh.

Vždy jsem si myslel, že když chci mloky spatřit, musím jet do hor. Sice v jižní části okresu Karviná je dostatek lesních porostů s prameništi a potoky vhodnými k rozmnožování, ale nikdy jsem se zde s ním nesetkal. Kromě Beskyd, kde je mlok poměrně hojně zastoupen, se uvádí jeho výskyt z Hradiště, nedaleko Těrlické přehrady.³ Zajímavý je rovněž výskyt mloka skvrnitého v lesní rezervaci „Kopce“, nalézající se na pravém břehu řeky Olše v Polsku, přibližně naproti železniční stanici Chotěbuz.⁴

V květnu 1992 jsem poprvé zjistil přítomnost mloka skvrnitého v přírodní rezervaci Velké doly. Přispěla k tomu náhoda, protože bych zde výskyt mloka tehdy nepředpokládal. Od roku 1997 se studiu místní populace mloků blíže věnuji.

Přírodní rezervace Velké doly se nachází na území dvou okresů, Karviná a Frýdek-Místek a byla vyhlášena v roce 1990. Stručně lze charakterizovat tuto rezervaci jako jedinečné zbytky přirozených porostů, hlavně lipových dubohabřin, významných pro drobné živočišstvo a s výskytem chráněných druhů rostlin. Téměř dvě třetiny přírodní rezervace leží na území okresu Frýdek-Místek, zbylá jedna třetina pak

na území okresu Karviná. Nadmořská výška přírodní rezervace je 282 – 345 m n.m.

Svah, na kterém se přírodní rezervace nachází, je značně zprohýbaný s četnými prameništi. Prameniště jsou hojnější a vydatnější v části náležející k okresu Frýdek-Místek, nicméně v obou částech přírodní rezervace nacházejí mloci vhodné podmínky k rozmnožování, o čemž svědčí časté nálezy přezimujících larev v prameništích.

Můžeme být rádi, že mlok skvrnitý žije spolu s námi v průmyslové krajině (PR Velké doly se nachází v blízkosti Třineckých železáren). Jeho přítomnost je dobrým znamením toho, že je v ní ještě stále dost místa pro všechny živé bytosti a při troše dobré vůle tomu tak může být i nadále. Až se na svých cestách znovu setkáte s tímto ušlechtilým tvorem, s úctou si jej prohlédněte. Vždyť zárukou zdárného vývoje jeho larev je čistá pramenitá voda a čistá voda je přece také nezbytným předpokladem existence nás lidí.

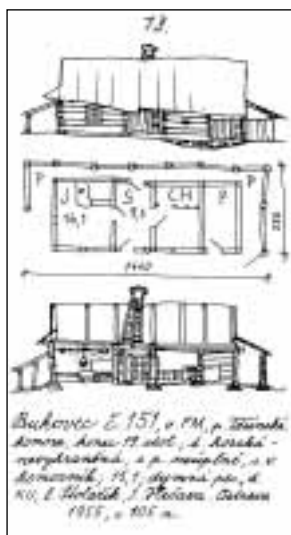
*Mlok skvrnitý (*Salamandra salamandra*) je jedním z nejvýznamnějších indikátorů zdravého prostředí.
Foto Jiří Kupka*

*Mlok skvrnitý v PR Velké doly očima malíře.
Autor obrázku Petr Palarčík*

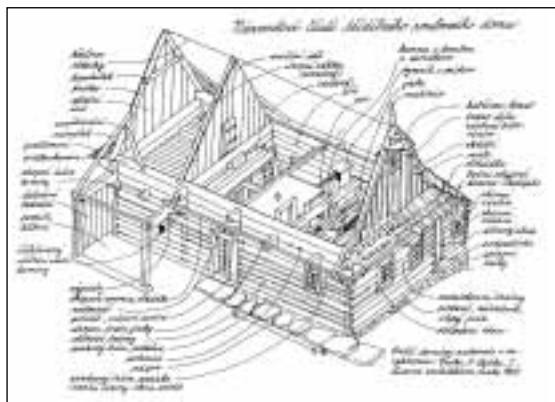

Poznámky

- 1 Baruš, V., Oliva, O. et al. (1991): Obojživelníci – Amphibia, s. 87. Academia, Praha.
- 2 Moravec, J. (1994): Atlas rozšíření obojživelníků v České republice, s. 10-11. Národní muzeum, Praha.
- 3 Česák, V. (1988): Hyla - Karvinské mládí č. 28, s. 5. Okresní dům pionýrů a mládeže, Karviná.
- 4 Dorda, A. – Kuška, A. (1997): Ścieżka przyrodnicza Na Kopcach w Cieszynie. Urząd Miejski w Cieszynie.

Na tuto otázku odpovídá knížka Jiřího Langera se stejným názvem – jen bez otazníku. Podtitul zní Lidové stavební tradice v severozápadních Karpatech a jejich kulturní funkce. Na konci roku 1997 ji vydalo za pomoci Grantové agentury České republiky dosud neznámé nakladatelství READY Rožnov pod Radhoštěm. Rozsah je 237 stran. Knižka je doprovázena 227 kresbami autora, které zahrnují jak základní informace o lidové architektuře, tak rozsáhlý katalog staveb, z větší části právě z oblasti Moravskoslezských Beskyd, Těšínska a Valašska. Vynikající text a půvabné kresby dovršuje grafická úprava knihy od předního slovenského grafika Róberta Brože. Kniha je však v běžných knihkupectvích prakticky nedostupná, proto na

ni chceme zájemce o lidovou architekturu upozornit.

Kniha je dílem historika a etnografa PhDr. Jiřího Langera, CSc., který v ní soustřeďuje třicetileté výsledky své výzkumné činnosti ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm i předchozích pracovištích na Slovensku (v Oravském muzeu a galerii, Krajském středisku památkové péče v Banské Bystrici). Svou dlouholetou práci v terénu, který důvěrně zná jak z práce na Slovensku tak ve Valašském muzeu v přírodě a kterou uplatnil i při koncepci skanzenu Múzea oravské dediny v Zuberci-Brestové a Múzea liptovské dediny v Prybilině, doplnil dlouholetým archivním a terénním výzkumem přímo v lokalitách o kterých píše. V jeho

Ilustrace Jiří Langer

práci se proto spojuje dokonalá znalost materiálu s terénem, což vede k celé řadě nových a podnětných pohledů na popisovanou problematiku.

Svým zaměřením je publikace objevná pro historiky, etnografy, studenty i zájemce o lidovou architekturu, jelikož vedle své odborné úrovně a řady nových přístupů k lidové architektuře, využil autor zkušeností s prací na své předchozí drobnější knížce vydané s J. Vařekou pod názvem naše Naše lidové stavby (Albatros 1983) a zevrubně se zabývá jak v popise tak v nákresech terminologii staveb, jejich umístěním v terénu a dalšími stránkami lidové architektury, které jsou důležité pro porozumění problematice. Rozsáhlý kresebný katalog staveb pomůže zájemcům a majitelům jak v datování, tak v hodnocení architektonických částí objektů a v neposlední řadě i k usměrnění oprav a rekonstrukcí.

Novým prvkem v odborném přístupu je i chápání vývoje lidové architektury v této části Karpat na základě sociálních poměrů a života obyvatel a zároveň sledování opatření a zásahů správních úřadů do života v této oblasti. Významnou roli v hodnocení lidové architektury tu hraje oblast Těšínska, které je známé nejen typy jednoduchých domů a dýmnou jizbou, ale i vyspělým třídlínným domem se dvěma světnicemi, komorou obytnou a skladovací a se zděným komínem v síni, pod nimž se vytvořila kuchyně. Vliv Těšínska pak sleduje na pronikání těchto typů i do dalších oblastí, až na Slovensko. I z dalších postřehů vyvozuje zajímavé závěry: Přesvědčivě ukazuje vlivy tržních center na pronikání kulturních inovací až do nejzapadlejších horských polan a daleko mimo vlastní regiony. Vedle uplatnění sociologických pohledů na život v lidovém prostředí přidává i hlediska ekologická a jejich zdůvodnění. Pro méně orientovaného čtenáře se zde objevují v novém pojetí vlivy módy, nápodoby, tradice a další pojmy, o kterých jsme příliš v minulosti ani neuvažovali.

Obsahově i výtvarně mimořádně zdařilá knížka nám pomůže uvědomit si co tvoří vlastně kulturní dědictví, které v sobě neseme po předcích, v čem je kořen citového přístupu ke krajině, kterou tvořili staletí. Pomůže nám lépe poznat hodnoty staveb a jejich prostředí vyrostlé ze způsobu života a odlišit je od nánosů a inovací vynucených historickými okolnostmi a bojem o přežití. Pokud nenajdete knihu u svých knihkupců, zprostředkujeme vám její zaslání na dobírku Galerie DOMOV, L. Janáčka 1245, 739 11 Frýdlant n. O.

Muzeum Těšínska se představuje

— Výstavní síň Muzea Těšínska Musaion Havířov —

Dělnická 14, bezbariérový vstup, tel.: 069/6813456

V roce 1960 vzniklo z iniciativy MěstNV v Havířově a za odborné spolupráce Slezského muzea v Opavě v Havířově Muzeum socialistické výstavby. V nově založené instituci se měla soustředit dokumentace o městě a okolí. V roce 1961 připravilo první stálou expozici „Léta, desetiletí, staletí města Havířova“. Záměrem autorů bylo

poskytnout co nejvíce vlastivědných informací lidem přicházejícím z nejrůznějších oblastí republiky do nového města. V roce 1963 došlo k reorganizaci muzejní sítě v Severomoravském kraji a z okresních muzeí se staly Vlastivědné ústavy s okresní působností. K Vlastivědnému ústavu v Českém Těšíně byla připojena muzea v Havířově-Životicích a v Havířově-Městě. V roce 1973 došlo k opětovnému odloučení těchto poboček, které připadly Muzeu revolučních bojů v Ostravě. V důsledku listopadových událostí roku 1989 Muzeum revolučních bojů zaniklo a tyto pobočky se vrátily opět pod správu českotěšínského muzea, které od roku 1990 nese název Muzeum Těšínska. V roce 1994 proběhly ve výstavní síni v Havířově stavební úpravy. Výtvarný návrh řešení interiéru prostor výstavní síni zpracoval Mgr. Art Michal Mikula z Bystřice nad Olší. V rámci úprav byl nákladem 500 000 korun realizován i bezbariérový přístup do výstavních prostor. Výstavní síň v Havířově-Městě byla v roce 1995 pojmenována Musaion.

Výstavy: Krojové stříbrné šperky Těšínského Slezska (potrvá do 21. 10. 2001), Svět železničních modelů (listopad-prosinec 2001).

Otevřeno: ÚT-PÁ 9 - 17 h, SO 9 - 13 h, NE 13 - 17 h

Vstupné: děti, studenti, důchodci 5,- Kč, dospělí 10,- Kč, rodinné vstupné 15,- Kč, sleva 50%: člen KPVO, ISIC, ITIC, GO 25 a EUROBEDS pro hromadné návštěvy dětí z mateřských a základních škol okresu Karviná je vstup zdarma

Muzeum Těšínska se sídlem v Českém Těšíně, Hlavní třída 13 - 15,
tel.: 0659/761 211, fax: 0659/761 223,
E-mail: muzeum@muzeumct.cz, http: //www.muzeumct.cz